Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“

Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík, 1945–1968

Michal Kopeček

Rozporuplný vztah radikálního socialismu k modernímu nacionalismu byl obsažen již v učení „otců zakladatelů“ Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Obecně vzato byl nacionalismus rivalem a nepřítelem revolučního socialismu, který chápal proletariát jako rozhodující sílu přesahující svým historickým posláním a světodějným univerzalismem národní a státní identity. Zároveň však revoluční socialisté nezřídka podléhali i hojně využívali vlivu emocí nahromaděných v moderním pojmu národní identity ke svým vlastním strategickým cílům nebo koncepčním požadavkům. Tento článek, jehož východiskem je pojem „národní cesty k socialismu“ v obou jeho významech – tedy taktickém i teoretickém – chce ukázat na českém příkladu komplikovaný a dynamický vývoj ústředních témat „ideologických vichřic“ dvacátého století kondenzovaných v pojmech „revoluce“ a „národní emancipace“.¹ Zaměřil jsem se na dva významné

1 Článek vznikl původně jako příspěvek na mezinárodní konferenci „Ideologické vichřice: Intelektuálové a totalitární pokušení“ (*Ideological Storms: Intellectuals and the Totalitarian Temptation*), pořádanou v listopadu 2011 ve Washingtonu, D.C. Centrem pro studium postkomunistických společností Univerzity v Marylandu, College Park, Rumunským kulturním centrem ve Washingtonu, D.C. a Projektem mezinárodních dějin studené války (*Cold War International History Project*) při Centru Woodrowa Wilsona ve Washingtonu, D.C. Přestože text prošel při překladu z angličtiny a následné redakční úpravě řadou změn, nese na sobě znamení účelu i doby, kdy vznikl, především v tom smyslu, že jsem mohl jen v omezené míře reflektovat a do textu zahrnout odkazy na novější literaturu k tématu. Úvodní pasáže

české komunistické politické myslitele a aktivisty, Zdeňka Nejedlého a Karla Kosíka. „Poslední husita“ Nejedlý, pravděpodobně nejúspěšnější poválečný ideolog „národního stalinismu“ středovýchodní Evropy, a marxista, revizionistický rebel a hvězdný „filozof pražského jara“ Kosík představují dvě odlišné existenční, generační a intelektuální reakce české radikální levice na výzvy své doby. Oba se pokusili svým vlastním, osobitým způsobem formulovat předpoklady a koncepční rámec české či československé „národní cesty“ k socialismu, ale též varovat před jejími úskalími. Na následujících stranách se pokouším nikoliv o vyčerpávající portrét obou myslitelů, ale spíše o náčrt základních kontur jejich řešení dilematu mezi národně partikulárním a revolučně univerzálním, jemuž čelili a s nímž se museli nějak vyrovnávat všichni komunističtí a radikálněsocialističtí myslitelé jejich doby. Vynasnažím se zasadit jejich intelektuální vývoj do širších politických souvislostí, ačkoliv se obávám, že pro toto téma v české historiografii dosud chybí pojmová výbava, totiž zejména konceptualizace „českého národního komunismu“.²

„Národní cesta k socialismu“ v české politice a politickém myšlení

„Národní“ či „specifická cesta k socialismu“ je pojem z dějin socialistické, a zvláště pak komunistické politické teorie a praxe.³ V obecné rovině tento pojem odkazuje na politickou strategii vedoucí k socialistické společnosti, tedy strategii uznávající specifickou národní a státněpolitickou situaci, která měla za jistých podmínek umožnit nahrazení „standardní“ revoluce politickou evolucí, ne-li přímo parlamentním přechodem k socialistickému vývoji.

jsou snad také poněkud příliš „didaktické“ pro čtenáře *Soudobých dějin*, i přes krácení jsem je však v textu ponechal, neboť jsou nedílnou součástí celkové argumentační struktury. Rád bych vyjádřil své poděkování za kritické čtení a rozsáhlé komentáře k dřívějším verzím této práce Johannu Arnasonovi, Evě Brokové, Miloši Havelkovi, Jiřímu Křestanovi, Ivanu Landovi, Janu Mervartovi, Vítězslavu Sommerovi a Petru Šámalovi.

- 2 Jak „národního stalinistu“ Nejedlého, tak jeho kritika, „internacionálního (sovětského) stalinistu“ a pozdějšího „národního reformního komunistu“ Kosíka je myslím možné chápat jako představitele ve své době relativně úspěšných forem „českého národního komunismu“. Tyto formy z různých příčin – na rozdíl od husákovsko-mináčovského „slovenského národního komunismu“ – vyčerpaly většinu svého politického potenciálu po porážce pražského jara. Analýza fenoménu „českého národního komunismu“ by však vyžadovala zásadně širší pramennou základnu, odlišný tematický záběr i metodologickou výbavu, než nabízí tento článek, v němž pouze naznačuji některé aspekty související s tématem na příkladech obou hlavních protagonistů.
- 3 Ačkoliv jsem si vědom skutečnosti, že v české a slovenské historické produkci se používá spíše zavedeného dobového pojmu „československá cesta k socialismu“, a nikoliv „národní cesta k socialismu“, ve svém textu se převážně kloním ke druhé variantě ve snaze jednak poukázat na transnacionální rysy tohoto pojmu, s nímž operovali komunističtí politici a intelektuálové v řadě dalších evropských zemí, a jednak osvobodit tento pojem z jeho příliš úzkého historického zakotvení, zejména v období 1946–1949, neboť ve svém obecném určení – ať již explicitně, či podprahově – ovlivňoval české levicové myšlení prakticky po celé 20. století.

Jako taktický nástroj se takzvaná národní cesta k socialismu objevila v Československu ve specifických politických podmínkách panujících ve druhé polovině roku 1946. Coby použitelný politický koncept (spíše než program) hrála zásadní roli do léta 1948. Stala se důležitým politickým a ideologickým nástrojem Komunistické strany Československa v „boji o smysl socialismu“, ale také v zápasu o „nové vymezení národní identity“.⁴ Tento politický pojem, jakkoliv vágní, se poprvé objevil v československém politickém diskurzu na podzim roku 1946 v reakci na jeho použití samým Stalinem. V rozhovoru s představiteli britské Labouristické strany sovětský diktátor prohlásil, že připouští možnost, že k socialismu mohou vést různé cesty.⁵ Brzy nato se rétorická figura „národní cesty“ začala objevovat po celém regionu středovýchodní Evropy, nicméně bylo to právě Československo, kde „národní cesta“ získala na mimořádné důležitosti. Po květnových parlamentních volbách roku 1946, ve kterých KSČ obdržela v Čechách a na Moravě přes čtyřicet procent hlasů, se zdálo, že pokud existuje nějaká země, kde politika postupné parlamentní cesty k socialismu díky masové podpoře a příznivé situaci bude možná, pak je to právě Československo.⁶

Z politického a právního hlediska vycházel koncept z politické reality „třetí republiky“, existující od května 1945 do konce února 1948. Navazoval na její ústřední myšlenky „národně-demokratické revoluce“, prosovětské internacionální orientace, doprovázené výrazným obratem ke kulturnímu slavjanofilství, a v neposlední řadě pak na teorii „lidové demokracie“ – přijímané napříč legálním politickým spektrem – jakožto postupného přechodu od liberální demokracie k demokracii socialistické. Zároveň tu však jako důležitý faktor působila rovněž vzedmutá vlna nacionalismu bezprostředně poválečné doby, provázená probíhajícím vyháněním a odsunem sudetských Němců ze země.⁷ Národní cesta k socialismu jako politický program a strategická orientace nutně potřebovala ideologický základ, jenž by poukazoval na návaznost a shodu mezi národními a socialistickými tradicemi v moderních i dřívějších českých a československých dějinách. A právě takové ideologické odůvodnění komunistická strana našla v díle doposud spíše okrajového komunistického politika a netypického intelektuála, historika a muzikologa Zdeňka Nejedlého.

Otázka národní cesty k socialismu se v českém a československém politickém diskurzu vynořila znovu – třebaže v odlišném terminologickém rámci – v průběhu reformních šedesátých let, tentokrát v podobě myšlenky demokratického socialismu či „socialismu s lidskou tváří“. Nikoliv náhodou českoslovenští historici z řad reformních komunistů té doby věnovali mnoho energie první důkladné a doposud

4 Viz zvláště BRENNEŘOVÁ, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945–1948*. Praha, Argo 2015; ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham (Maryland), Rowman & Littlefield 2005.

5 Srv. *The British Road to Socialism: The Programme adopted by the Executive Committee of the Communist Party, January 1951*, London. London, Farleigh Press Ltd. 1951.

6 Srv. BAREŠ, Gustav: *Naše cesta k socialismu*. Praha, ÚV KSČ 1947.

7 K detailní historické analýze viz ABRAMS, B. F.: *The Struggle for the Soul of the Nation*, zvláště s. 178–198.

v mnoha ohledech nepřekonané analýze politiky „československé cesty k socialismu“ z období 1946 až 1948, neboť považovali éru destalinizace a svůj reformní projekt v mnoha ohledech za návrat k „československé cestě“, a tudíž k přirozeným domácím podmínkám pro budování demokratického socialismu.⁸

Avšak koncepční posun od „národní cesty“ k „národní formě“ v politických debatách pražského jara názorně naznačuje odlišnost politické představivosti pozdních čtyřicátých a pozdních šedesátých let minulého století, a to jak z hlediska kontextu, tak i jejich legitimizačního pozadí. Jakkoliv reformní komunismus šedesátých let čerpal z reinterpretace národních a národně-demokratických tradic, nebyla to inherentní česká demokratičnost, nýbrž odlišné historické zkušenosti středoevropských národů oproti sovětskému Rusku, co stálo v pozadí československých představ o „demokratickém socialismu“ šedesátých let. Proto nikoliv Nejedlý, nýbrž jeho původní kritici, reformní komunističtí intelektuálové mladší a střední generace poskytli svými historickými a teoretickými pracemi širší filozofický a historický rámec pro politický projekt pražského jara. Jedním z nich byl i Karel Kosík, snad poněkud netypický „reformní komunist“, jak si ukážeme později. Ve svém postupném přehodnocování marxismu jako politické doktríny a filozofického názoru, a především v pohledu na historickou zakořeněnost komunismu, respektive „demokratického socialismu“ (ovšem v reformněkomunistické podobě), v českých a československých národních tradicích však představuje výrazný Nejedlého protipól.

Obě „národní cesty“ – jak ta ze čtyřicátých, tak i ona z šedesátých let – čerpaly z bohatých historických, intelektuálních a ideologických zdrojů. „Národní cesta“ coby obecná politická metafora a zároveň koncepční záměr existovala v českém socialistickém a radikálněsocialistickém politickém myšlení již od pozdního 19. století. V širším kulturním kontextu je třeba chápat dilemata levicových ideologů ohledně národní otázky v rámci takzvaného sporu o smysl českých dějin, který tvořil jádro zásadní a rozsáhlé kulturně-politické debaty vedené předními českými intelektuály a politiky po dobu několika desetiletí. Popud k ní dal Tomáš Garrigue Masaryk předdefinováním českého národního politického programu ve svém stěžejním díle *Česká otázka*, vydaném poprvé roku 1895, a první fáze této diskuse přetrvávala až do konce první republiky v roce 1938. Avšak problém role „malého národa“ a jeho kulturního poslání v geopoliticky citlivém středoevropském prostoru se v českých veřejných rozpravách vynořoval v odlišných kontextech opětovně po celé dvacáté století.⁹

Dnes je zřejmé, že nejasný vztah komunistické ideologie k modernímu nacionalismu byl zašifrován již v učení „otců zakladatelů“. Ačkoliv socialistické hnutí usilovalo o překonávání hranic států i tvořících se národních společenství a kladlo nominálně větší důraz na internacionalismus než na národní loajalitu, revoluční socialisté často využívali národní identitu k vlastním účelům, a to nikoliv pouze

8 Viz SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Lidové noviny 2012, zvláště s. 405–429.

9 Srv. zvláště HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“, 1895–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.

prakticky. Známým příkladem je Marxovo a Engelsovo dělení národů v roce 1848 na národy pokrokové, „historické“, které měly mít právo na nezávislost, a na reakční nacionalistická hnutí „národů bez historie“, „objektivně“ bránící prosazení pokrokových historických tendencí.¹⁰ Leninova doktrína globálního socialistického přerodu dále teoreticky posunula rozpor mezi socialismem a nacionalismem částečným podkopáním Marxova původního argumentu. Lenin definoval rozdíl mezi „vykořisťujícími“ a „vykořisťovanými“ národy a zahrnul národněosvobozenecský boj v koloniích ke spolučinitelům světové socialistické revoluce. Vedle toho Leninova teorie „socialistické kultury“, která by měla být alespoň v zárodkách teoreticky přítomna v každé národní kultuře, naznačovala cestu k budoucí koncepci „socialistického národa“ po překonání rozporů buržoazní epochy. Jak tvrdil Lenin v jednom ze svých pojednání věnovaných národnostní otázce, „v každé národní kultuře jsou, i když ne rozvinuté, prvky demokratické a socialistické kultury, neboť v každém národě jsou pracující a vykořisťované masy, jejichž životní podmínky nezbytně plodí demokratickou a socialistickou ideologii“.¹¹

Pro radikální levicové myslitele středovýchodní Evropy v nově vznikajících národních společenstvích před rokem 1918 a v „národních státech“ ustavovaných po tomto roce představovala národní otázka vždy palčivý problém. Její řešení – jakkoliv provizorní – se podstatným způsobem lišila. V českém kontextu, podobně jako v celém regionu, můžeme v druhé polovině 19. století sledovat štěpení a rozkoly uvnitř dělnického hnutí i v socialistickém politickém myšlení podle tří základních os: národní versus mezinárodní, revoluční versus evoluční, a konečně autoritářský versus antiautoritářský.¹²

Zaměříme-li se telegraficky na první z těchto kategorií, důležitou pro naše téma, můžeme sledovat významné institucionální i organizační štěpení v Čechách již na přelomu 19. a 20. století, symbolizované vznikem Klofáčovy České strany národně sociální. Strana sázející na gradualistickou politickou taktiku a spojenectví v rámci českého „národního tábora“ se stala v této době hlavní konkurentkou sociální demokracie, jež odmítala doktrínu českého historicko-státního programu. „Národní dělníci“ získali částečnou podporu rostoucí české dělnické třídy, současně však byli přitažliví pro vzdělané příslušníky nižší střední třídy a národně smýšlející inteligenci.¹³ Národní otázka se však stala jednou nejvýznamnějších dělicích čar v sociální demokracii znovu o něco později během první světové války. Sílilo v ní reformní či revizionistické křídlo, představované bývalými pokrokaři, jako byli

10 Viz zvláště SZPORLUK, Roman: *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*. New York, Oxford University Press 1991.

11 LENIN, Vladimír I.: Kritické poznámky k národnostní otázce. In: TÝŽ: *O proletářském internacionalismu a národnostní otázce*. Praha, Svoboda 1976, s. 11; Srv. HARDING, Neil: *Leninism*. Durham (North Carolina), Duke University Press 1996, s. 197–218.

12 Srv. TRENCSENYI, Balázs – JANOWSKI, Maciej – BAÁR, Mónika – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: *A History of Political Thought in East Central Europe*, sv. 1: *Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century“*. Oxford, Oxford University Press 2016, s. 431–494.

13 Srv. KREČMER, Josef: *Václav Klofáč a jeho národní socialismus*. Praha, Adonai 2000.

František Soukup, František Václav Krejčí či František Modráček, které se s blížícím se koncem války stávalo stále vlastenečtější a hledalo spojení s protirakousky smýšlejícími předáky strany, takzvanou národní opozicí, jako byli Gustav Habrman, Luděk Pik či Rudolf Bechyně. Oproti tomu radikálnější křídlo sociálnědemokratické strany, zastoupené jejím předsedou, novinářem a vynikajícím teoretikem Bohumírem Šmeralem, se přiklápělo k austromarxistické a internacionalistické tradici, díky čemuž jeho vliv ke konci války zásadně zeslábl.¹⁴ Přesto se Šmeral a německý předák Karl Kreibich, dvě stěžejní osobnosti zakladatelské generace Komunistické strany Československa, dostali po roce 1924 pod palbu kritiky za „nedostatečný internacionalismus“. Z jedné strany čelili útokům domácích radikálů z levého křídla komunistické strany, ze zahraničí pak byli ostře napadáni exekutivou Komunistické internacionály, poté co přijala novou politiku vůči „malým imperialistickým státům“ ustaveným jako výsledek versailleského systému. Kominternu změnila svou politiku teprve v polovině třicátých let minulého století, když vyhlásila taktiku takzvané lidové fronty.¹⁵

Nepřekvapí tedy, že stoupenci levicových revolučních hnutí v Československu a celé středovýchodní Evropě projevovali v průběhu dvacátých a třicátých let značnou ideologickou i strategickou flexibilitu, co se týká otázky národní identity a nacionalistické ideologie.¹⁶ To v mnoha ohledech předznamenalo neméně složité vyjednávání o poměru mezi socialismem a národní či národnostní otázkou po druhé světové válce, které však bylo povýšeno na novou úroveň tím, že z opozičního a protestního hnutí se radikální socialismus, respektive komunismus stával stranou moci. Politické koncepce a představy zahrnuté v pojmu „národní cesta k socialismu“, konkretizované v této studii dílem a publicistickou činností Zdeňka Nejedlého a Karla Kosíka, umožní nahlédnout mnohostrannost a komplexnost tohoto problému.

14 Srv. WHEATON, Bernard: *Radical Socialism in Czechoslovakia: Bohumír Šmeral, the Czech Road to Socialism and the Origins of the Czechoslovak Communist Party, (1917–1921)*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 1986; KÁRNÍK, Zdeněk: *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk, Šmeral*. Praha, Svoboda 1968.

15 Viz FOWKES, Ben: *Communist Dilemmas in Two Multinational States*. In: LaPORT, Norman – MORGAN, Kevin – WORLEY, Matthew (ed.): *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917–1953*. Houndmills – New York, Palgrave Macmillan 2008, s. 206–225.

16 Viz KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, zvláště s. 71–140; srv. také RUPNÍK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002. Na Slovensku byla situace pochopitelně jiná vzhledem k odlišnému kontextu. Mezi příslušníky mladší generace levicové inteligence seskupené ve 20. letech kolem časopisu DAV hrála národní otázka významnou roli. Kromě Dérerova sociálnědemokratického vedení sváděly všechny slovenské socialistické a komunistické skupiny a proudy zápas na jedné straně proti oficiálnímu čechoslovakismu, na druhé straně pak proti nacionalismu a autonomismu lidovců Andreje Hlinky, resp. Slovenské národní strany. (Viz např. ROZNER, Ján: *Dav a problematika jeho doby*. In: *Dav: Spomienky a štúdie*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 7–116; ROSENBAUM, Karol: *Prínos Davu k riešeniu vzťahov Čechov a Slovákov*. In: *Tamtéž*, s. 171–188.)

Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík: dva komunističtí intelektuálové, dvě generace, dva myšlenkové světy

Podívejme se nyní krátce na Nejedlého a Kosíka z hlediska jejich intelektuální a politické kariéry a mentálních obzorů jejich generací. Zdeněk Nejedlý (1878–1962), aktivní ve vědě, umění i politice, příslušník generace socializující se na přelomu devatenáctého a dvacátého století, prošel dosti dlouhou a křivolakou cestu k členství v Komunistické straně Československa, již formálně dovršil teprve v roce 1939, tedy po své šedesátce.¹⁷ Vzděláním historik a hudební vědec, patřil až do začátku dvacátých let ke kritickým levicově liberálním či občansko-radikálním kruhům nazývaným v českých poměrech „realisté“, tvořeným lidmi převážně akademických a novinářských profesí, kteří se soustředili kolem zakladatelské postavy profesora sociologie a budoucího prvního prezidenta Československé republiky Tomáše Garrigua Masaryka.¹⁸ Nejedlý patřil k jeho velikým obdivovatelům a zůstal jím až do svého pozdního věku. Považoval se svým způsobem za nositele Masarykova politického a sociálního programu vyzývajícího k dovršení českého národního obrození, což podstatným způsobem komplikovalo vztah Nejedlého s meziválečnou radikální levicí.¹⁹

V době, kdy se levicová politika bezprostředně po skončení první světové války radikalizovala, začal Nejedlý sympatizovat s nejrůznějšími uměleckými i politickými skupinami nalevo od politického středu. Po svém neúspěšném působení v Realistickém klubu založil časopis *Var*, který otevřel nastupující mladé generaci levicově orientovaných literátů a intelektuálů. Jak upozorňuje Jiří Křesťan, jeho myšlení i veřejné působení však nadále zůstávalo rozkročeno „mezi Masarykem a Marxem“, jakkoliv už v této době kriticky vnímal některé aspekty prezidentovy politiky a působení.²⁰ Nejedlého úvahy v té době oplývaly obdivem k revoluci jakožto čistné vichřici nezbytné ke změně amorálních základů buržoazní společnosti. Ovšem jeho chápání revoluce – překypující sympatiemi vůči oběma ruským revolucím roku 1917 – bylo v té době výrazně masarykovské ve smyslu „revoluce hlav a srdcí“, kladoucí důraz především na kulturní a morální stránky vytoužené změny. Vůči nově založené Komunistické straně Československa zaujal Nejedlý zpočátku kritický postoj. Vytykal jí negativismus, dogmatismus, vnitřní nesourodost a nedostatek vnitrostranické demokracie. Avšak vývoj komunistického hnutí sledoval se sympatiemi. V raných dvacátých letech ovšem tíhl též k národním socialistům,

17 Systematický a dosud nejúplnější životopis Nejedlého viz KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, zde zejména s. 277.

18 K zařazení „realistů“ do širších vývojových tendencí politického myšlení přelomu století viz TRENCSENYI, B. ad.: *A History of Political Thought*, s. 431–446.

19 Viz NEJEDLÝ, Zdeněk: *Z prvních dvou let republiky: Politické stati z let 1918–1920*. Praha, Melantrich 1921. Srv. KŘEŠŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa 1921–1925: Příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 1. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2003, s. 15–42.

20 Viz KŘEŠŤAN, J.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 152–167.

v jejichž řadách byli mnozí z jeho přátel a kolegů, bývalých Masarykových „realistů“. Nicméně do žádné ze socialistických politických stran nevstoupil a místo toho se rozhodl pro aktivní činnost ve sféře občanské společnosti, kde mohl využít své zkušenosti ze spolkového života. V roce 1921 spoluzakládal přednáškovou Socialistickou společnost a patřil mezi její přední činitele, o čtyři roky později pak Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení se Sovětským Ruskem (název společnosti se poté několikrát změnil).²¹

Na ideologické úrovni byl Nejedlého nacionalismus jakožto kombinace masarykovských a novoromantických motivů (včetně obdivu vůči klíčovým postavám české národní kultury 19. století, jako byli Bedřich Smetana, Josef Kajetán Tyl, Božena Němcová, Josef Mánes, Alois Jirásek)²² v rozporu s antinacionalistickými, často i protičeskoslovenskými náladami radikálních levicových revolučních skupin. To vedlo k neshodám a spíše rezervovanému vztahu mezi Nejedlým a KSČ přinejmenším až do poloviny třicátých let, ačkoliv Nejedlý koneckonců považoval komunisty za nejperspektivnější levice. Nejedlého osobitá kombinace národněobrozenských mýtů se zradikalizovaným masarykovským zájmem o moderní sociální otázku se ve straně nesetkala s kladným ohlasem. Naopak Nejedlý byl podobně jako další „buržoazní profesori“ na prvním sjezdu KSČ v roce 1923 tak vehementně kritizován, že to dokonce přimělo jednoho z hlavních stranických ideologů a zastávce teorie specifičnosti československého komunismu Karla Kreibicha, aby se postavil na jejich obranu. Přesto však zastánci nastupující bolševické orientace ve straně, jako například Paul Reimann (Pavel Reiman), Gustav Breitenfeld (Bareš), ale rovněž básník Stanislav Kostka Neumann, v souznění s antinacionalistickou politickou linií Kominterny zdůrazňovali „reakcionářskou“ roli jakýchkoliv nacionalistických postojů, jmenovitě pak českého národního hnutí a „masarykismu“.²³

Avšak obrat KSČ k politice lidové fronty, později pak (v období po Mnichovské dohodě a znovu po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem) její přihlášení k myšlenkám národní obrany a kultivace národních tradic usmířily Nejedlého s komunistickou stranou, což umocnil jeho exilový pobyt v Moskvě za války. Tento vývoj byl též posílen sovětským obratem k národně orientovanému historismu během takzvané Velké vlastenecké války. Svými rozhlasovými projevy z Moskvy k národu doma a tehdejšími pracemi, oplývajícími vlasteneckým patosem, národní hrdostí a snadno rozpoznatelnými historickými odkazy, se Nejedlý stal předním

21 Srv. TÝŽ: Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1929). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, ÚSD AV ČR – Dokořán 2004, s. 84–109.

22 Viz např. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Velké osobnosti*. Praha, Mladá fronta 1951.

23 Viz např. NEUMANN, Stanislav Kostka: *Krise národa*. Praha, Otto Girgal 1930; REIMAN, Pavel – BREITENFELD, Gustav (ed.): *O Rakousku a české otázce: [Sborník k 50. výročí úmrtí Karla Marxe.] Marx, Engels, Lenin, Stalin*. Praha, Karel Borecký 1933; ŠVERMA, Jan: *Česká otázka ve světle marxismu*. Praha, K. Borecký 1933; srv. KŘEŠTAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý a česká cesta ke komunismu. In: *Paginae historiae: Sborník Národního archivu*, č. 18. Praha, Národní archiv 2010, s. 302–310.

komunistickým vykladačem „národněosvobozenického boje“ v době existenčního ohrožení národa nacistickou okupací.²⁴ Je ovšem příznačné, že ve své publicistické činnosti Nejedlý nevystupoval primárně jako člen strany, nýbrž povětšinou jako celonárodní činitel. Ani v Moskvě během druhé světové války, ani později po osvobození v roce 1945 Nejedlý nepatřil v KSČ k jejímu mocenskému jádru. Na jeho značné ambice, podporované během moskevského pobytu Stalinovou mistrnou manipulací, kdy byl Nejedlý využíván proti prezidentu Edvardu Benešovi coby Stalinův nejoblíbenější možný náhradník, pokud by Beneš nebyl ochoten dostatečně spolupracovat, se většina členů exilového vedení KSČ dívala rezervovaně, někdy až s posměchem.²⁵ Ani po roce 1945 nedokázal správně ovládnout pravidla mocenské hry v komunistické straně. Přes všechnu svou snahu dosáhnout na nejvyšší ideologické pozice ve skutečnosti nikdy neznamenal skutečnou hrozbu pro stalinistu a hlavního stranického ideologa Václava Kopeckého. Přesto však byl Nejedlý jedním z významných českých levicových intelektuálů, nepopíratelnou akademickou a veřejnou autoritou (již před odchodem do Moskvy překročil šedesátku a měl titul řádného profesora), kterou si komunistická strana pragmaticky a ochotně postavila do čela kulturního a morálního zápasu „pokrokových sil proti fašismu.“ Ze stejného důvodu hrál Nejedlý mimořádně důležitou roli jako kulturní ikona a intelektuální autorita podporující cestu komunistů k nadvládě v Československu po roce 1945.²⁶

Životní osudy Karla Kosíka (1926–2003) charakterizují odlišné historické zkušenosti a následně i dosti odlišné psychické, gnozeologické a ideologické horizonty. Kosík patřil ke generaci takzvaných totálně nasazených, ačkoliv on sám nasazený na práci v Německu nebyl a působil v levicové prokomunistické odbojové mládežnické skupině Předvoj, za což byl v roce 1944 uvězněn v Terezíně. Tato generace posléze dostudovala a začínala svůj pracovní život již v zemi ovládané komunisty.²⁷ Kosík završil svá studia na pražské Karlově univerzitě v roce 1947, dále studoval v Leningradu a v roce 1949 na moskevské Lomonosovově univerzitě. Pro svoji nadšenou podporu a aktivní podíl na nastolení stalinismu v Československu je tato vlivná generace rovněž nazývána „svazáckou“, „generací modrých košil“, či jinak

24 Srv. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Moskevské stati*. Praha, Svoboda 1946.

25 Viz KŘEŠŤAN, J.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 296–312.

26 Srv. TÝŽ: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 5. Praha, ÚSD AV ČR – Dokořán 2005, s. 15–41.

27 Jak upozorňuje spisovatelka Alena Wagnerová, význam Předvoje jako nonkonformní odbojové mládežnické organizace, formující část budoucí intelektuální elity a konkrétně též Karla Kosíka, je potřeba ještě docenit. Skupina vedená Karlem Hiršlem, Jiřím Staňkem a Václavem Dobiášem a vyrůstající z evangelického sboru na pražském Smíchově, tedy v prostředí evangelického křesťanství, dospívala ke komunistickému přesvědčení nikoliv skrze členství a ovlivnění v KSČ, nýbrž na základě četby socialistické literatury. (Viz WAGNEROVÁ, Alena: Ještě o Karlu Kosíkovi. In: *Listy*, roč. 35, č. 5 (2006), s. 11–13. Dostupné také online z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=065&clanek=050603>.)

generací „mladí komunismu“.²⁸ Kosík patřil k mladým komunistickým radikálům. Při svém studiu filozofie byl aktivní v semináři u jediného skutečného bolševického profesora na Karlově univerzitě po roce 1945, v Praze narozeného matematika a filozofa Arnošta (Ernsta) Kolmana, který byl po válce povolán ze Sovětského svazu, kde působil od roku 1915.²⁹ Jako jeden z nejagilnějších mládežnických aktivistů se stal Kosík redaktorem komunistického kulturně-politického týdeníku *Tvorba*, jehož šéfredaktorem byl vedoucí kulturního a propagačního oddělení Ústředního výboru KSČ Gustav Bareš. Skupina kolem týdeníku představovala tvrdé bolševizační jádro prahnoucí po radikálním rozchodu s českou a československou buržoazní demokratickou kulturou a jejími národními tradicemi. Kosík sám se v době vrcholného československého stalinismu pokoušel vyrovnat s odkazem masarykismu a obecně liberálnědemokratického myšlení.³⁰ Nepřekvapí proto, že v tomto radikálně komunistickém prostředí byla takzvaná národní cesta k socialismu chápána jako pragmatický prostředek k postupné bolševizaci. Velmi rezervovaný vztah zde panoval vůči českým národním tradicím předešlého století, jak je hlásal Nejedlý. Avšak už v roce 1948 byl Kolman pro svůj bolševický radikalismus poslán na Gottwaldovu žádost zpátky do Moskvy. Ani v době vrcholícího stalinismu nebyla radikálům v kulturním aparátu poskytnuta úplná volnost, zvláště když hlavní patron radikálů, generální tajemník strany Rudolf Slánský stanul v rámci politických procesů v roce 1952 před soudem. Nehledě na to, že jich byl v aparátu strany značný počet, radikálové si nikdy netroufli v otevřené diskusi napadnout Nejedlého úspěšný národněstalinistický historický narativ.³¹

Počínaje rokem 1953 po smrti Stalina i Gottwalda se u mnohých radikálů začalo objevovat rozčarování, které nakonec po destalinizačním dvacátém sjezdu sovětských komunistů v únoru 1956 vedlo mnohé z nich s Kosíkem v popředí ke konfrontaci s československým stranickým vedením. Ve druhé polovině padesátých let se Kosík, pracující v té době ve Filozofickém ústavu Akademie věd ČR, stal jedním

28 Ke generačnímu přístupu v analýze české kultury 20. století viz HAVELKA, Miloš: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti. In: TÝŽ: *Ideje – dějiny – společnost: Studie k historické sociologii vědění*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, s. 332–361.

29 Kolman, pocházející ze vzdělané pražské židovské rodiny, začínal původně jako kulturní sionista. Když se během první světové války dostal na východní frontě do zajetí, stal se komunistou, vstoupil do bolševické strany a pracoval jako stranický funkcionář v Rudé armádě a Kominterně. Později se stal jedním z důležitých ideologů na poli sovětské vědy, angažoval se v několika ideologických očerňovacích kampaních a počátkem 30. let byl ředitelem Ústavu rudé profesury pro vědy přírodní. Bezprostředně po druhé světové válce byl vyslán zpátky do osvobozeného Československa jako intelektuální výpomoc a vedoucí funkcionář komunistické propagandy. Srv. KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*. Brno, Host 2005; JANOUGH, František – KOLMAN, Arnošt: *Jak jste tak mohli žít? Dialog generací*. Praha, Novela bohémica 2011.

30 Viz KOSÍK, Karel: O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu. In: *Filosofický časopis*, roč. 2, č. 3 (1954), s. 196–215.

31 Srv. ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu: Karel Kosík a koncept levicového radikalismu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 45–61.

z nepsaných mluvčích kritické marxistické inteligence, která našla svou veřejnou platformu na stránkách několika vlivných společensko-kulturních časopisů, jako byly například *Literární noviny* či *Kultúrny život*. Kosíkova odborná práce se tehdy z velké části soustředila na přehodnocení národněpolitických tradic, do značné míry v protikladu k Nejedlého interpretaci 19. století, jak o tom svědčí Kosíkova nejvýznamnější práce z tohoto období *Česká radikální demokracie*. Ve svém veřejném působení usiloval o osvobození marxistické filozofie a potažmo vědy od přímého dohledu stranického vedení v čele s prezidentem a prvním tajemníkem komunistické strany Antonínem Novotným.³² Po rozsáhlé, Moskvou režírované antirevizionistické ideologické kampani, započaté roku 1958, se marxističtí revizionističtí intelektuálové, jako byli Kosík, Ivan Sviták, Robert Kalivoda a další, dočasně stáhli do ústraní – často zaměstnáni jako badatelé nebo novináři a kulturní redaktoři – kde přežívali až do šedesátých let, kdy se stali důležitou součástí komunistického reformního hnutí a nakonec i významnými kulturními a intelektuálními aktéry pražského jara. Kosík v roce 1963 uveřejnil *Dialektiku konkrétního*, svou nejzásadnější filozofickou práci a patrně nejvýznamnější dílo české marxistické filozofie vůbec. Byla přeložena do mnoha jazyků a široce recipována jak ve východním bloku, tak zejména na Západě. Výrazně tím přesáhl hranice československého kulturního prostoru a stal se jednou z ikon východoevropské „marxistické renesance“ šedesátých let dvacátého století.

Nejedlý triumfans: komunisté jako dědici husitů a národního obrození

Po druhé světové válce projevovali komunisté všude ve středovýchodní Evropě zvýšený zájem o dědictví vlastních národních dějin. Národní historické narativy získaly v období jejich příchodu k moci větší důležitost než kdy dříve. Straničtí ideologové a intelektuálové proto usilovali o to zařadit komunisty do národního historického obrazu a vylíčit je jako nedílnou součást národního vlasteneckého celku. Vlastenecký diskurz, oživený již v době války, se stal jedním z nejdůležitějších nástrojů propagandy komunistů ve snaze posílit jejich důvěryhodnost u širších vrstev obyvatelstva. Komunističtí ideologové a politici nijak neodbočovali od dobové, Moskvou posvěcené doktríny. Univerzalistická revoluční vize a marxisticko-leninský historický narativ, hovořící o údajně zákonitém historickém vývoji, jenž nakonec vyvrcholil ve vzájemném rozplynutí všech národů v celosvětové komunistické společnosti, zůstávaly nadále jádrem jejich politické identity. Avšak radikální rétorika diktatury proletariátu a třídního boje částečně ustoupila všeobecně uznávané „národní a sociální revoluci“ a volání po „národní jednotě“.

Úsilí dosáhnout ne-li přímo harmonie, tak alespoň koexistence pokrokových národních tradic s vizí „kulturní revoluce“, jak ji prosazovali komunisté, začalo v Československu získávat konkrétní politickou podobu teprve tehdy, když stranické

32 Srv. KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha, Argo 2009.

vedení přišlo v létě 1946 s myšlenkou „československé cesty k socialismu“. Do té doby patřil Zdeněk Nejedlý k důležitým osobnostem komunistické kulturní politiky. Působil jako ministr školství a býval paradoxně občas až příliš radikální z pohledu umírněné, všezahrnující politické stranické národněfrontovní linie po roce 1945. V květnu 1945 například pronesl projev na shromáždění „kulturních pracovníků“ v pražské Lucerně, v němž se vymezil proti „dekadentním úpadkovým zjevům“ v kultuře a umělecké avantgardě bez ohledu na svůj blízký vztah k některým avantgardním umělcům, jako byl například jeho žák a obdivovatel, prominentní básník Vítězslav Nezval. Avantgarda je v umění potřeba, tvrdil Nejedlý, avšak avantgardní směry se často uzavíraly do sebe a tvořily skleníkové umění, zatímco „nejlepší avantgardou je všechen lid, celý národ“.³³ Nicméně jakmile se stala taktika „národních cest“ jakožto pokračování „národní a demokratické revoluce“ z roku 1945 oficiální stranickou linií, Nejedlého pokrokářská historická interpretace, kterou rozpracovával od dvacátých let a v níž zdůrazňoval plebejské, rovnostářské a demokratické prvky české kultury, doplněné panslavistickou rétorikou, se stala ideálním kulturně-historickým pozadím momentální komunistické politiky.

Nejedlý se chopil v roce 1946 příležitosti a shrnul svou ambiciózní vizi v rozsáhlé přednášce pro Socialistickou akademii nazvané *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, která byla poprvé vydána jako brožurka Ústředního výboru KSČ. Později po roce 1948 se knížечka dočkala několika opětovných vydání v mnohatisícových nákladech a stala se nejvýznamnější ideologickou formulací historické identitární konstrukce českého „národního stalinismu“.³⁴ Nejedlý v ní popsal údajnou pokrokovou linii českých dějin, v níž však zůstal strukturálně věrný dřívější protestantsko-pokrokářské, liberálně-buržoazní koncepci Františka Palackého a Masaryka, s hlavním důrazem na „revoluční“ husitské období a první fázi národního obrození. To podle něho byly momenty, které dláždily cestu pokrokovým silám, aby se pak tyto síly v českých dějinách definitivně prosadily v konečném vítězství představovaném „národně-demokratickou revolucí“ roku 1945, respektive – v pozdějších

33 NEJEDLÝ, Zdeněk: Za kulturu národní a lidovou. In: *Rudé právo* (29.5.1945), s. 1.

34 TÝŽ: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha, Sekretariát ÚV KSČ 1946. V tomto článku operuji s pojmem „národní stalinismus“ v pragmatickém významu poukávajícím na fúzi stalinistické politické vize radikální společenské transformace a jejího politického slovníku s explicitním, národněhistorickým identitárním narativem. V tomto smyslu jej považuji za jednu z forem „národního komunismu“. Oproti některým autorům používám pojem „národní stalinismus“ jako všeobecný termín vystihující povahu komunistického systému prakticky po celou dobu jeho existence v zemích, jako je např. Rumunsko nebo Albánie, zde termín užívám výhradně pro dobu „vrcholného stalinismu“ ve středovýchodní Evropě, tj. pro období přibližně let 1948–1955. V případě Československa totiž považuji aplikaci termínu „(neo)stalinismus“ na „normalizační“ režim – pochopitelnou z hlediska ideového zápasu českého a slovenského disentu s Husákovým režimem – za spíše zavádějící než užitečnou pro současnou historickou analýzu. (Srv. TISMANEANU, Vladimír: *Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism*. Berkeley, University of California Press 2003; IACOB, Bogdan Cristian: *Stalinism, Historians and the Nation: History-production under Communism in Romania 1955–1966*. Historická disertace obhájená na Středoevropské univerzitě v Budapešti v roce 2011.)

vydáních brožury – komunistickým převzetím moci v roce 1948.

Komunisté zde byli zobrazeni jako přímí dědici obrozeneckých vlasteneckých zápasů a dlouhodobého historického úsilí „českého lidu“ o sociální spravedlnost a demokracii. Navzdory komunistické mocenské převaze v poválečném období byla Nejedlého přednáška v podtextu výrazně defenzivní, namířená proti ve společnosti dosti rozšířenému přesvědčení, že komunistická ideologie je české demokratické kultuře cizí. Podívejme se však na Nejedlého historickou konstrukci blíže.

Nejedlý zde uplatnil dvě důležité koncepční inovace, jednak marxistickou vývojovou historickou perspektivu spolu s velmi osobitým pojetím historické třídní analýzy a jednak své vlastní, specifické pochopení národních tradic v podobě, v jaké se odrážely v „historické paměti obyčejného lidu“. Přes jeho proklamovanou věrnost marxistickému pojetí historického třídního boje šlo ve skutečnosti o dosti simplifikovanou dichotomii rozlišující mezi dvěma základními vrstvami společnosti. Na jedné straně zde byl „pravý národ“, sestávající především z lidových vrstev a pokrokové části inteligence, která podle Nejedlého v dějinách vždy stranila „revolučnímu hnutí“ a kterou on sám ve skutečnosti chápal nemarxisticky jako třídně neutrální celek. Na druhé straně zde byl takzvaný panský národ, který obvykle zrazoval lid pro své vlastní třídní zájmy. V průběhu dějinného času se tyto dvě kategorie proměňovaly. Sociální vrstvy, které mohly být v určitém historickém období pokrokové, jako například nižší šlechta v době vrcholného středověku nebo česká národní buržoazie až do šedesátých let 19. století, se později staly konzervativními a zpátečnickými.

Jediným trvalým a spolehlivým ukazatelem pokroku a nositelem skutečných národních tradic byly pro Nejedlého „lidové vrstvy“, jejichž hlavní představitelkou se v moderní době stala dělnická třída. Také proto to byla „historická paměť lidu“, která byla koneckonců jediným kompetentním soudcem a arbitrem opravdových národních tradic. „A tu je jistě zase charakteristické, že v dobré paměti národa zůstali jen ti, kteří šli s lidovým revolučním hnutím a byli mu věrni,“ psal Nejedlý.³⁵ Dokumentoval to dvěma svými nejoblíbenějšími příklady, totiž Janem Husem

Zdeněk Nejedlý (1878–1962), historik, muzikolog, organizátor, publicista a posléze vrcholný komunistický politik a ideolog (Fotosbírka Národního archivu, Praha)

35 NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, s. 8. Jak mě upozornil Miloš Havelka při čtení rukopisu, „paměť“ zde Nejedlý pojímá jako součást ideologického boje,

a Janem Žižkou. Podle Nejedlého si oba zajistili natolik mimořádné místo v historické paměti českého národa, že se s nimi další velké historické postavy včetně Jana Amose Komenského či císaře Karla IV. nemohly v tomto ohledu měřit.

Nejedlý, byť historik vychovaný v tradici kritického pozitivismu, odmítl už na začátku své kariéry údajnou objektivitu historické vědy. Ovlivněný Masarykem a jeho snahou hledat v historickém poznání ospravedlnění národněpolitického programu, Nejedlý též usiloval nalézt historicko-filozofický „smysl“ národních dějin. Avšak na rozdíl od Masaryka chápal dějiny a historické tradice ve stále více aktivistickém a instrumentálním smyslu. To se mimo jiné projevilo v nejrůznějších kvazihistorických bonmotech, které Nejedlý s oblibou opakoval bez ohledu na to, že byly často terčem posměchu. „Komunismus Jana Žižky je zajisté daleko bližší českému národu než fašismus císaře Zikmunda,“ uvedl například ve své přednášce *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*.³⁶ Další známý bonmot z téhož díla dokládá Nejedlého tvrzení, že Hus byl především sociální revolucionář, a nikoliv náboženský myslitel: „Dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna³⁷ nebo Václavské náměstí. A jeho strana byla by velmi blízko – o tom můžeme být přesvědčeni – nám komunistům.“³⁸

Nejedlý, tkvící svými intelektuálními kořeny hluboko v národní mytologii českého romantismu, byl přesvědčen o mimořádné míře pokrokovosti českých národních tradic. Neustále je ve svých přednáškách srovnával s Němci, jejichž zjevně převažující „reakční historické tradice“ působily nepříjemné nesnáze, jak připouštěl, tehdejšími německými komunistům, pokud chtěli z německých dějin vytěžit vůbec něco pokrokového. S oblibou však také poukazoval na spřátelený slovanský národ Poláků, kteří podle jeho názoru byli ve svých národních tradicích až příliš ovlivněni aristokracií, jejím smyslem pro čest a neblahým individualismem. Oproti tomu v jádru českých národních tradic Nejedlý nacházel pouze takové „protokomunistické“ charakteristické vlastnosti, jako byla lidovost a demokratičnost, pokrokovost a revolučnost. Ty všechny podle něj našly svůj první dějinný rozkvět v „husitské revoluci“, obzvláště pak v její nejradikálnější větvi, „utopické komunistické republice táboritů“, a znovu pak u mladé revoluční demokratické české buržoazie třicátých a čtyřicátých let 19. století. Třetí a konečný historický triumf, ujišťoval Nejedlý, se dostavil po roce 1945.³⁹

Nejedlého prokomunistické vylíčení národních dějin působilo dojmem, že má být opěrným systémem proklamované „národní cesty k socialismu“ a myšlenky „lidové demokracie“, tedy politických projektů přijatelných vedle komunistů také dalším českým socialistickým stranám v období třetí republiky. Svého skutečného triumfu se však Nejedlého historická konstrukce dočkala teprve po definitivním opuštění politiky „národní cesty“ a příklonu komunistické strany k politice

nikoliv jako počátek a zřídlo nejednoznačností historického poznání.

36 *Tamtéž*, s. 99 n.

37 Lucerna patřila tradičně k oblíbeným místům komunistických agitačních akcí v Praze.

38 *Tamtéž*, s. 47. Srv. KŘEŠŤAN, Jiří: *Česká otázka v pojetí Zdeňka Nejedlého*. Praha, Státní ústřední archiv 1996.

39 NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, zvláště s. 19–33; srv. KŘEŠŤAN, J.: *Zdeněk Nejedlý a česká cesta ke komunismu* (viz pozn. 23).

stalinizace a sovětizace po únoru 1948. Politické procesy s takzvanými buržoazními nacionalisty uvnitř komunistických stran a antinacionalistická rétorika patřily neodmyslitelně k ideologickým pilířům politických kampaní během zakladatelského období komunistických diktatur v celém regionu středovýchodní Evropy. Zvláště po roztržce s Jugoslávií v létě 1947 a po začátku studené války začaly být zmínky o národní nebo specifické cestě k socialismu nahlíženy ze strany Kremlu se zvýšenou nedůvěrou. To však neznamenalo zřeknout se nacionalistických stereotypů v komunistické rétorice v jednotlivých národních kulturách. Jak ukázali ruští historikové bratři Roj a Žores Medveděvovi, byl to sám Stalin, jenž dokonce ještě po roce 1948 ostatní komunistické vůdce čas od času pobízel, aby podbarvovali své politické kampaně nacionalistickými frázemi. Kampaň namířená proti sionismu a kosmopolitismu, která započala v roce 1949, byla v Sovětském svazu významným způsobem doplněna o všeobecně srozumitelné nacionalistické *topoi*.⁴⁰ Pohrávání s nacionalistickou, ba i xenofobní rétorikou bylo charakteristické pro stalinistické elity mnoha zemí středovýchodní Evropy. Podobně nově zakládané marxisticko-leninské školy historiografie se všemožně snažily spojit sovětské revoluční učení s „pokrokovými“ národními tradicemi.⁴¹

Přesto se v českém případě tento Nejedlého pokus o (svým způsobem naivní, avšak svou jednoduchou konstrukcí zároveň vlivnou) kontinuitu mezi „husitskou revolucí“, národním obrozením a socialistickou revolucí ukázal jako mimořádně úspěšný. Slováci byli i u Nejedlého z celkového historického obrazu vynecháváni a zbyla jim v diskurzu českého nacionalismu „tradiční“ role objektu českých národněpolitických kampaní v moderní době.⁴² Nejedlého historická konstrukce vystihovala rozporuplné snahy stalinistických elit vytvořit morálně-politickou jednotu nového řádu na základě osvojení sovětského komunistického modelu a kolektivistické morálky, avšak symbolizovanou a představovanou výhradně jako národní společenství. Nejedlý, někdejší maloměšťák, levicový profesor, se stal přinejmenším ve středovýchodní Evropě patrně nejúspěšnějším národněstalinistickým ideologem své doby. Svou úlohu v tom částečně sehrála řada náhod, jako třeba to, že Nejedlý ve své klíčové přednášce nikdy výslovně nezmínil koncept „československé cesty

40 MEDVEDĚV, Žores – MEDVEDĚV, Roj: *Neznámý Stalin*. Praha, Academia 2003, s. 269–284.

41 Srv. ZAREMBA, Marcin: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm: Nacjonalistyczna legitymizacja komunistycznej władzy w Polsce*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN – Trio, s. 192–221; k dalším detailům ohledně české, východoněmecké, polské a slovenské stalinistické historiografie na téma národnostní otázky viz zvláště GÖRNY, Maciej: *Przed wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007.

42 Nejedlého úspěšný pokus kontrastuje s podobným, avšak v této době neúspěšným pokusem ve slovenském prostředí, když se jeden z vůdčích komunistických intelektuálů Ladislav Novomeský pokusil zasadit komunistické hnutí do slovenského národního narativu a doložit, že „ideologia slovenského komunizmu nie je ideologiou jednej strany, ale ideologiou slovenského národa“. (Viz NOVOMESKÝ, Ladislav: *Komunizmus v slovenskej národnej ideji*. Bratislava, Sekretariát ÚV KSS 1946, s. 18. K důvodům neúspěchu Novomeského pokusu viz HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav SAV 2010, s. 71–73.)

k socialismu“, jako kdyby tušil, že nebude mít dlouhého trvání. Důležitější však byly hlubší struktury jeho organicistně nacionalistického myšlení, které se ukázaly být kompatibilní s podobně organicistickými a homogenizujícími prvky bolševismu. Nejedlý se tak stal prostředníkem mezi hluboce zakořeněným duševním světem tradičního českého nacionalismu (ideálně reprezentovaným literárními díly Aloise Jiráska, miláčka Nejedlého) a stalinistickým kulturním projektem.⁴³

Abychom si ukázali některé z těchto afinit u Nejedlého, zmiňme například jeho myšlenku vytvoření „nového člověka“ prostřednictvím donucovací utopie, jíž se zabýval již v raných dvacátých letech. Ve své knize o Janu Husovi z roku 1925 tvrdil, že „lidé jsou takoví, jakými je svět dělá“.⁴⁴ Jako v zásadě pesimista v otázce lidské povahy tvrdil, že lidé musejí být donuceni vykonávat „sociální dobro“, aby se stali dobrými, což směřovalo již tehdy částečně proti logice masarykovské drobné práce a sociálnímu gradualismu pomocí mravní a intelektuální obrody. Hluboko v Nejedlého historických a politických představách spočívala touha po idylické harmonii, provázená však přísným binárním myšlením. V tomto ohledu dospěl blízko k leninské teorii „dvou kultur v jednom národě“, jedné pokrokové a druhé zpátečnické, které musejí být od sebe odděleny očištnou silou revolučního vzplanutí (ačkoliv v roce 1946 nepřipsal tuto koncepci Leninovi, nýbrž Stalinovi a jeho vlivné práci *Marxismus a národnostní otázka* z roku 1913).⁴⁵ Již v jeho meziválečných pracích se to hemžilo výpady proti „pánskému národu“ parazitujícímu na lidu, jehož likvidace by znamenala kýžené překonání neblahé patologie národního schizmatu. V neposlední řadě byl Nejedlý také přesvědčen o relativně snadno dosažitelných historických pravdách, jejichž zprostředkování lidu je úkolem silného, charismatického vůdce a jeho intuice. Tento motiv Nejedlého politické představitivosti měl hlubší kořeny v jeho novoromantickém chápání umělecké tvorby, především pak hudby, odhalující hlubokou, avšak zároveň jednoduchou pravdu prostřednictvím instinktu a geniální naivity.⁴⁶

Někteří autoři chápou Nejedlého v prostředí české levice před válkou i po ní jako národovce a tradicionalistu, či slovy trefné metafory jako představitele

43 Nad „domácími kořeny“ českého stalinismu se v pozoruhodném eseji zamýšlel Jacques Rupnik. Nepoužívá zde pojem „národní stalinismus“ a hovoří o dvou základních komunistických proudech v českém prostředí, z nichž první se (ve šmeralovském duchu) přiklání k radikálním demokratickým koncepcím, zatímco druhý (gottwaldovský) k autoritářské bolševické doktríně. Domnívá se, že domácí tradice českého stalinismu sahají do období bolševizace komunistické strany v pozdních 20. letech minulého století, nicméně podle něho nesouvisí příliš s českou národní ideologií. (Viz RUPNIK, Jacques: Kořeny českého stalinismu. In: PECKA, Jindřich (ed.): *Acta contemporanea: K pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 319–335.) Moje práce se snaží naopak ukázat, že existovaly rovněž další předpoklady pro relativně úspěšnou implantaci stalinismu do českého prostředí, které tkvěly v určitých myšlenkových schématech českého nacionalismu.

44 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Mistr Jan Hus a jeho význam sociální*. Praha, Vortel a Rejman 1925, s. 6, citováno dle: KŘEŠTAN, J.: Intelektuálové bez rozumu?, s. 25 (viz pozn. 26).

45 Viz NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, s. 5 n.

46 *Tamtéž*; viz také TÝŽ: *Tyl, Hálek, Jirásek*. Praha, Československý spisovatel 1950; srv. zvláště KŘEŠTAN, J.: Intelektuálové bez rozumu?.

„biedermeierovského komunismu“.⁴⁷ Z jiného pohledu, vystaveného na srovnání vývoje poválečných stalinistických historiografií v širším regionálním měřítku, se Nejedlého v podstatě „optimistické marxistické interpretace“, hojně čerpající z předchozích liberálněnacionalistických historiografií, nezdají být ničím výjimečným.⁴⁸

Nejvýmluvnějším příkladem Nejedlého silných tradicionalistických a národně „ochranářských“ tendencí byla patrně jeho oddanost dílu Aloise Jiráska, jednoho z nejzbožňovanějších, avšak i nejkritizovanějších autorů v dějinách česky psané moderní literatury.⁴⁹ Byl to Jirásek, jenž v návaznosti na Palackého národní romantickou interpretaci českých dějin s důrazem na husitství více než kterýkoli jiný autor historických beletristických děl ovlivnil vytváření historické obraznosti českého národa, která nemohla být pouhým výsledkem komunistické kulturní propagandy po roce 1945. Jiráskův tradicionalistický realismus, vlastenecký tón oslavující klíčové kapitoly české historické státnosti a národní minulosti ruku v ruce s důrazem na plebejský prvek se v Čechách nesetkaly s příliš kladnou odezvou mezi literáty modernistického zaměření epochy přelomu století, zejména ne mezi předními kritiky, jako byli František Xaver Šalda či Arne Novák. Přesto si jako spisovatel získal širokou popularitu již před první světovou válkou, jež přispěla ještě – společně s průvodním růstem vlasteneckého zápalu a zápasu za nezávislou českou a československou státnost – k jejímu dalšímu vzestupu. Během této války se Jiráskovy knihy těšily velké oblibě a byly ceněny průřezově v celé české společnosti, později v Československé republice pak byly oficiálně propagovány a vydávány, zatímco sám Jirásek se připojil k pravicovým národním demokratům Karla Kramáře. Nejedlý se již v té době etabloval jako jeden z nejvyřečnějších obránců Jiráskova literárního díla proti kritickým hlasům, přicházejícím především od literární levice a avantgardy. Také z toho důvodu se Nejedlý po roce 1945 cítil být nejvyšší autoritou a hlavním strážcem Jiráskova odkazu, a to s plnou podporou Gottwaldova

Nejedlého varianta „národního komunismu“ se etablovala paradoxně v době stalinismu, kdy představy o svěbytné československé cestě k socialismu zcela vzaly zasvé

47 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, zvláště s. 87–91 a 153–155 (viz pozn. 16).

48 GÓRNY, M.: *Przede wszystkim ma być naród*, zvláště závěr, s. 403–428 (viz pozn. 41).

49 Viz např. STICH, Alexandr: *Kopací míč Jirásek*. In: TÝŽ: *Jazykověda – věc veřejná*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 155–166.

stranického vedení.⁵⁰ Nejviditelnějším výrazem této ambice byla gigantická, státem mohutně podporovaná „jiráskovská akce“, sestávající z velkorysého vydání Jiráskových spisů ve čtyřiceti svazcích, označeného jako „Odkaz národu“. Nejedlý tuto kampaň inicioval, dohlížel na ni a částečně znovu redigoval a aktualizoval jednotlivé svazky, tak aby odpovídaly jeho historickému pojetí a obecně propagandistickému účelu tohoto vydání. Kromě toho v letohrádku Hvězda na Bílé hoře bylo otevřeno Jiráskovo muzeum, spustilo se natáčení celovečerních filmů na motivy jeho románů a podobně.⁵¹

Jak uvidíme dále, mladá radikální komunistická inteligence si od Nejedlého udržovala odstup a zaujímalá vůči němu ironický postoj. Nicméně jeho adaptace Jiráskových národně tradicionalistických historických obrazů na míru stalinistické propagandy a momentální komunistické politické linii se stala závaznou normou nejen pro široké řady agitátorů nižší a střední úrovně, ale také pro umělce a vědecké pracovníky. Rodící se okruh spisovatelů historických románů v duchu socialistického realismu, kteří náleželi většinou k již zavedeným autorům středního věku, jako byli Miloš Václav Kratochvíl, Karel Josef Beneš, Václav Kaplický nebo František Kubka, ve svých dílech víceméně varioval jiráskovský kánon. Nejedlý jeho historické romány ostatně nechápal pouze jako krásnou literaturu, nýbrž jako historiografická vyprávění, nahrazující doposud neexistující marxistickou historickou produkci. To byl též patrně hlavní důvod, proč se Jiráskovy sebrané spisy držely – ve vydavatelské praxi poněkud neobvyklým způsobem – chronologického principu. Vycházely řazeny podle období, v němž se děj příslušného svazku odehrával, počínaje dávnými časy českých legend postupně až do současnosti.⁵² Česká stalinistická historiografie převzala nejenom jimi zprostředkovanou metanaraci českých dějin a s tím spojenou vizi „pokrokových tradic“, ale rovněž jejich důraz na plebejskost, revoluční a osvobozenickou rétoriku, podobně jako zanícený, emocionální vlastenecký patos.⁵³ Pro profesionální stalinistické historiky se Jirásek v Nejedlého úpravě a interpretaci stal vzorem, na jehož základě přehodnocovali tradice domácí buržoazní historiografie, například z hlediska aktuálního boje proti „kosmopolitismu“.⁵⁴

50 Z Nejedlého rozsáhlé tvorby věnované Jiráskovi viz např. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Alois Jirásek: Studie historická*. Praha, Svoboda 1921; TÝŽ: *Čtyři studie o Al. Jiráskovi*. Praha, Melantrich 1949; TÝŽ: *Alois Jirásek a společenský význam jeho díla*. Praha, Československý spisovatel 1951.

51 K detailní analýze „jiráskovské akce“ a jejího širšího kulturního kontextu ve smyslu legitimizace strategií komunistické vlády viz ŠÁMAL, Petr: *Znárodněný klasik: Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*. In: NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr a kol.: *Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*. Praha – Litomyšl, Paseka 2011, s. 457–472.

52 Tamtéž, s. 468 n.

53 Srv. KRÓLAK, Joanna: *Hus na trybunie: Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okresu realizmu socjalistycznego*. Warszawa, Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej, Uniwersytet Warszawski 2004; GÓRNY, Maciej: *Mędzy Marksem a Pałackým: Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa, Trio 2001, zvláště s. 25–31.

54 [MACEK, Josef ad.]: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1953; srv. GÓRNY, M.: *Przed wszystkim ma być*

Daleko méně ambiciózní, nikoliv však bez efektu, byl Nejedlého pokus formulovat úkoly „nové filozofie“ v lidovědemokratické republice. Učinil tak v přednášce v Jednotě filozofické už v lednu 1946, ovšem text jeho vystoupení vyšel tiskem teprve koncem roku 1950, pravděpodobně ve značně upravené verzi a s posunutými důrazy.⁵⁵ Základní dikce a argumenty o potřebě „české a lidové filozofie“ však zůstaly zachovány. Nejedlý zde předstoupil s ostrou kritikou tradiční české „školské“ filozofie, převážně izolované od „skutečného života“ a představující dle jeho názoru pouze imitaci filozofického myšlení v jiných zemích.⁵⁶ Většina těchto vlivů byla zpátečnické povahy, tvrdil Nejedlý a mezi neškodlivějšími jmenoval učení Immanuela Kanta, Johanna Friedricha Herbarta, Friedricha Nietzscheho, Hanse Driesche a Edmunda Husserla. Jeho poválečné zavržení německé filozofie a idealismu bylo přitom v příkrém protikladu k vlastním dřívějším pracím, věnovaným například Nietzschemu nebo Richardu Wagnerovi, které odrážely Nejedlého táhnutí v době před první světovou válkou k hermeneutice a novokantovské metodologii humanitních věd, ovlivněným především Wilhelmem Diltheyem.⁵⁷

Pro překonání zpátečnické a scholastické povahy tradiční české „školské filozofie“ Nejedlý doporučoval vybudovat novou národní filozofii na odlišných základech, které nápadně připomínaly jeho celkové pojetí národních dějin. I tato nová filozofie měla být nesena hodnotami, jako je lidovost, demokratičnost a pokrokovost, které v dějinách našly své vyjádření nikoliv v akademické filozofii, nýbrž v lidové moudrosti a ve filozofickém myšlení pokrokových osobností, jakými byli Jan Hus, Petr Chelčický, František Palacký nebo největší český přírodovědec, anatom a fyziolog 19. století Jan Evangelista Purkyně.⁵⁸ Navzdory kritikám ze strany filozofů, kterým musel Nejedlý po své přednášce v roce 1946 čelit, bylo jeho pojetí dějin české filozofie poměrně úspěšné, k čemuž podstatně napomohla pozdější likvidační politika komunistů vůči akademické filozofii. Převážná část filozofické historiografie odvrátila svou pozornost od „profesionálních“ filozofů k širšímu „filozofickému myšlení“ v národních dějinách. Později, v druhé polovině padesátých let si tento přístup vysloužil kritiku mladších marxistických filozofů, kteří byli ovšem sami vykonavateli předcházející deprofesionalizace.⁵⁹

Ačkoliv Nejedlý jako relativně slabý hráč ve vnitrostranické politice nebyl tvůrcem, natož hlavní hybnou silou „národněstalinistické“ kulturní politiky KSČ, svou obhajobou jistě kontinuity estetických hodnot v české národní kultuře, návratu

naród, zvláště s. 247–259.

55 Viz KŘEŠTAN, Jiří: Nejedlého projev Slovo o české filozofii v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953: Sborník z konference*. Praha, Karolinum 1999, s. 307–319.

56 NEJEDLÝ, Zdeněk: Slovo o české filozofii. In: *Var*, roč. 3, č. 1 (19. března 1950), s. 1–16.

57 Viz zvláště NEJEDLÝ, Zdeněk: *Nietzscheova tragédie*. Praha, Bedřich Bělohlávek 1926; TÝŽ: *Richard Wagner*, sv. 1: *Richard Wagner romantik, 1813–1848*. Praha, Melantrich 1916.

58 NEJEDLÝ, Z.: Slovo o české filozofii.

59 Viz POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, Jiřina – KOSÍK, Karel (ed.): *Filozofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filozofie v Liblicích ve dnech 14.–17. dubna 1958*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1958.

ke kulturním tradicím českého romantismu a realistické literatury se stal jedním z jejich symbolů a hlavních mluvčích. Nebyl by dosáhl takového úspěchu, kdyby zde neexistovala poměrně silná, byť různorodá skupina mocných stranických politiků, jako byli Václav Kopecký, Jiří Hendrych či Ladislav Štoll, podporovaná politicky vlivnými umělci a kritiky typu Vítězslava Nezvala a Jiřího Taufera. Z mnoha důvodů, často převážně mocenskopolitických, tato skupina hájila pozici obrany kulturní kontinuity mezi socialistickou revolucí a jí předcházející národní kulturou oproti projektům radikálních bolševiků či zastánců proletkultu uvnitř stranického ideologického aparátu, ale též kulturní žurnalistiky. Ti agitovali za rozchod s dosavadními kulturními tradicemi a budování nové, proletářské kultury jako projektu socialistické kulturní revoluce.⁶⁰

Dějiny národní literatury se staly z pohledu stalinistické kulturní revoluce, a to především v otázce definice „pokrokového dědictví“ národních tradic, skutečným bitevním polem v celé sovětizované východní Evropě. Ždanovovské pojetí socialistického realismu požadovalo očištění moderní literární historie od všech možných avantgardních a nekonformních projektů a uměleckých proudů, které v mnoha případech tvořily páteř radikální levicové kultury meziválečné éry. V Československu se nejvyšší autoritou stalinistického literárního života stal Ladislav Štoll, rektor Vysoké školy sociální a politické ÚV KSČ. Ve svém neblaze proslulém zahajovacím projevu na plenárním zasedání Svazu československých spisovatelů o poezii v lednu 1950 předložil závazný výklad socialistické poezie. Pranýřoval zde celou československou meziválečnou avantgardu, včetně mnoha prokomunisticky a levicově orientovaných básníků a teoretiků, jako byli František Halas, Josef Hora, Jaroslav Seifert či Karel Teige. V protikladu k údajně dekadentnímu a formalistickému umění kladl za vzor básníka a politického publicistu Stanislava Kostku Neumanna, někdejšího anarchistu, který však na rozdíl od mnoha jiných radikálně levicových intelektuálů a umělců bezvýhradně podpořil stalinistickou politiku včetně moskevských monstrprocesů třicátých let a přinejmenším deklarativním způsobem se přihlásil k oficiální sovětské umělecké doktríně.⁶¹ Štoll patřil k nejmocnější skupině komunistických politiků působících na poli kultury v čele s ministrem informací Václavem Kope-

60 K politickému a mocenskému pozadí kulturních a estetických bojů během stalinistického období v Československu viz např. KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětzace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004; KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956* (viz pozn. 16).

61 Kromě S. K. Neumanna (jenž byl ostatně spolu s šesti dalšími známými spisovateli z KSČ vyloučen v roce 1929, aby se k ní v polovině 30. let opět dogmaticky přimknul) Štoll udával jako vzor proletářské poezie celkem pochopitelně Jiřího Wolkera (viz ŠTOLL, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*. Praha, Orbis 1950). Genezi a působení Štollových tezí v české literatuře sleduje Michal Bauer v knize *Souvislosti labyrintu: Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století* (Praha, Akropolis 2009), v níž je publikována také komentovaná edice stenografického záznamu všech vystoupení na zmíněné konferenci o poezii včetně Štollova referátu.

kým, jejíž činitelé (jako Nejedlý a do jisté míry i sám Kopecký) zastávali poněkud „tolerantnější“ a širší pojetí socialistického realismu.⁶²

V některých ohledech tento postoj připomínal jakousi méně promyšlenou či zvlagarizovanou variantu vlivné teorie takzvaného velkého realismu významného maďarského filozofa a literárního kritika Györgye Lukácase, která trvala na podstatné estetické a kulturní kontinuitě mezi buržoazní a socialistickou kulturou. Lukács sám měl v tehdejší Maďarsku značné problémy obhájit její principy i se všemi kulturněpolitickými důsledky, přesto se stal inspirací významné části stalinistických kulturních elit celého regionu. Tento „tradicionalistický“ a v rámci komunistického prostředí relativně umírněný postoj v kulturní politice umožňoval zachování kulturních vazeb k podstatné části národního romantického a realistického umění 19. století. Vznikal zde však také prostor pro příležitostné odkazy na meziválečné avantgardní umění. Pro některé z čelných představitelů avantgardy, jako byl například Nezval, už to samo představovalo kompromis stojící za námahu a nebezpečí, jež obnášelo angažování na špičce stalinistického kulturního provozu.⁶³ Celkově vzato však byla doktrína „částečné kulturní kontinuity“ v protikladu k politice radikální sovětizace, jak ji prosazovalo vedení KSČ v jiných oblastech života, jako byla kolektivizace venkova, politické glajchšaltování, rozsáhlé znárodňování a centralizace v hospodářství či úsilí o masovou ateizaci společnosti.

Zatímco pro mnohé představovaly teze částečné kontinuity pouhou strategickou pozici, pro Nejedlého, který byl svou socializací zakořeněný v české národní liberálnědemokratické kultuře, znamenaly mnohem více. Ne všechny jeho intervence byly tak významné jako v případě Jirásky, ne všechny jeho historické konstrukce se ukázaly jako dostatečně pružné, aby odolaly nástrahám revoluční doby. Nejedlý, který po celý svůj život pociťoval silnou citovou i intelektuální vazbu k Masarykovi, dělal vše pro to, aby uchoval alespoň část Masarykova dědictví v časech revoluční proměny společnosti. V brožuře, kterou v roce 1950 vydalo ministerstvo informací a osvěty, rozdělil Masarykův život a myšlení na dvě období. V prvním podle něj Masaryk navzdory svému idealistickému humanismu, a tudíž „objektivně“ kontra-revolučnímu světovému názoru, hrál převážně kladnou roli jako nemilosrdný kritik české pozdně buržoazní společnosti, jejích nacionalistických fantazií, antisemitských mýtů a v neposlední řadě též politických machinací rakouské imperiální politiky. K fatální změně u něj podle Nejedlého došlo v roce 1917, kdy Masaryk nedokázal pochopit celosvětový historický význam bolševické revoluce a rozhodl se jít proti ní. Říjen roku 1917 byl „předěl, kterým končí minulý věk a počíná nový, věk socialismu. Předěl, který řeže nejen dějiny, ale i životy jednotlivců, žili-li tu i tam.

62 K analýze literárněkritických diskusí o roli národních literárních tradic viz ŠÁMAL, Petr: *Cesta otevřená: Hledání socialistické literatury v kritice padesátých let*. In: PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře: Antologie k dějinám české literatury 1945–1990*, sv. 2: 1948–1958. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2002, s. 583–609.

63 Srv. DRÁPALA, Milan: *Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 175–218.

Předěl, který rozřízl i život a dílo T. G. Masaryka.⁶⁴ Od tohoto okamžiku, a zejména po založení republiky Masaryk již působil pouze reakčně svou kvazihumanistickou legitimizací buržoazní nadvlády, čímž se dostával, jak psal Nejedlý, do stále větší izolace od československého lidu.

Jestliže teze „částečné kulturní kontinuity“ našly své uplatnění ve vybraných uměleckých oborech a starších historických tradicích, s Masarykovým politickým odkazem to bylo jinak. Záhy tu nezbyl téměř žádný prostor pro rozlišení více či méně kladných nebo záporných období jeho života, jeho úspěchů a neúspěchů, přestože v době, kdy Nejedlého brožura o Masarykovi vyšla, zcela konvenovala momentální stranické linii.⁶⁵ Ve snaze skoncovat s živoucím masarykovským mýtem v širších vrstvách obyvatelstva byl Nejedlý odstaven na vedlejší kolej a radikálové se mohli z marxisticko-leninistických pozic pustit do útoků proti všemožným selháním „masarykismu“. Do tohoto úsilí se zapojil také mladý komunistický filozof Karel Kosík.

Kosík v centru pozornosti: od radikální demokracie k demokratickému socialismu

Ačkoliv Nejedlého vize národněkomunistického dědictví posloužila po únoru 1948 jako základ pro masovou historickou propagandu, mezi mladými marxistickými intelektuály a politickými aktivisty se s pozitivním ohlasem nesetkala. Zaměstnanci ve stranickém propagandistickém aparátu, v odborech, ve vzdělávacích institucích nebo v redakcích periodik, jako byl deník *Rudé právo* či týdeník *Tvorba*, vesměs mladí komunisté, měli radikálnější představy o přebudování české a československé kultury cestou revolučních změn inspirovaných sovětským vzorem a podepřených navíc Stalinovou tezí o „zostřování třídního boje“, údajně následujícím po vítězství revoluce. Jejich vize budoucnosti se značně lišila od představ starší generace reprezentované Nejedlým a Štollem, kteří byli zastánci „tradičního“ v národním kulturním dědictví. Radikálové často komentovali práci „dědka Nejedlého“ s ironií a sarkasmem. Pohrdali jeho „přeceňováním“ elitní kultury české buržoazie stejně jako jeho „historickoidealistickým“ přístupem k dějinám, který nejenže neodpovídal historikomaterialistickému pojetí dějin, ale nebyl ani dialektický. Snahy o nápravu Nejedlého historické koncepce se ovšem objevovaly jen v interních a neformálních debatách a namísto otevřené konfrontace měly podobu náznaků ve formě politické žurnalistiky nebo sbírky dokumentů. Hlavním důvodem byla patrně nedůvěra stranického vedení vůči radikálním levičákům v kultuře, která se projevovala opakovanými politickými čistkami. Nejprve byl v roce 1948 vypuzen zpátky do Sovětského svazu učitel a patron mladých radikálů Arnošt Kolman. Na podzim

64 NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu*. Praha, Ministerstvo informací a osvěty 1950, s. 8.

65 Viz KOPECKÝ, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. Praha, Kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ 1950.

téhož roku, poté co KSČ vyhlásila „ostrý kurz“ proti reakci, se zdálo, že tito levičáci dostali za pravdu a ocitli se na vzestupu k moci. Nicméně další důrazný útok proti radikálům, který měl přímý dopad na některé jejich pozice ve stranickém aparátu a tisku, následoval po skandálu s takzvaným protistranickým pamfletem z léta 1949, který byl veršovanou parodií na Vítězslava Nezvala a pocházel z okruhu radikálů.⁶⁶ O své hlavní mocensko-politické opory pak nakonec přišli při tvrdém zákroku proti takzvanému protistátnímu spikleneckému centru v čele s generálním tajemníkem strany Rudolfem Slánským v letech 1951–1952 a následných čistkách zaměřených proti „sektářským“ a „vulgarizačním“ elementům v kulturní politice. Mimo hru se tak do značné míry ocitly nejdůležitější postavy radikálnělevicové kulturní politiky, jako Gustav Bareš a Pavel Reiman, a znamenalo to rovněž konec vydávání agilní komunistické *Tvorby*.

Mladí radikálové si proto těžko mohli dovolit oponovat Nejedlému přímo, ba co více, ve svých pracích na Nejedlého často odkazovali a také on k nim měl povětšinou otcovský až patronátní vztah. Terčem jejich revize se přesto prakticky od samého počátku stala dvě základní historická období tvořící páteř Nejedlého historického výkladu – husitství a národní obrození. Interpretace husitství získala radikální podobu například v knihách medievisty Josefa Macka, který v „husitském revolučním boji“ zdůrazňoval roli nejradikálnějších sociálních skupin, jako byli chiliasté a adamité. Nicméně Macek neměl v úmyslu Nejedlého základní narativ zpochybňovat, naopak zdůrazňoval svou loajalitu jak vůči Nejedlému, tak i Jiráskovi.⁶⁷

Zřetelněji byl Nejedlého narativ revidován s ohledem na politický a ideologický odkaz českého národního hnutí 19. století. Nejdůležitější osobností byl v tomto ohledu Karel Kosík, který začal publikovat své první novinářské příspěvky k dějinám radikálních demokratů v českých zemích bezprostředně po únoru 1948.⁶⁸ Také Kosík

66 Viz KNAPIK, J.: *Únor a kultura*, s. 176–244.

67 Viz MACEK, Josef: *Husitské revoluční hnutí*. Praha, Naše vojsko 1952. K Mackovu politickému a vědeckému životopisu viz JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek: Mezi historií a politikou*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, zvláště s. 32–49. Podobně filozof Milan Machovec předložil radikální interpretaci učení Jana Husa jako otevřeně revolučního programu a předzvěsti komunistického utopismu, avšak jeho historický instrumentář otevřeně čerpal z Nejedlého a Jirásky (viz MACHOVEC, Milan: *Husovo učení a význam v tradici českého národa*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953). Teprve na začátku 60. let se objevilo marxistické historicko-ideologické zpochybnění Nejedlého interpretace husitství v díle historika a filozofa Roberta Kalivody (KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961). Nicméně pro Kalivodu, zobrazujícího „husitskou revoluci“ jako jednu z prvních raných evropských buržoazních revolucí, byl Nejedlý už sotva hlavním partnerem v diskusi. Kalivoda totiž polemizoval nejen s celou předcházející „buržoazní“ husitologickou historiografií, ale také s Engelsovým chápáním německých selských válek a s tehdejšími českými marxistickými historiky zabývajícími se husitstvím, jako byli Josef Macek a František Graus. (Srv. NODL, Martin: *Kontinuita a diskontinuita husitologického bádání 50. a počátků 60. let 20. století*. In: TÝŽ: *Dějepisectví mezi vědou a politikou: Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007, s. 105–122.)

68 Viz KOSÍK, Karel: *Třídní boje v české revoluci 1848*. In: *Tvorba*, roč. 17, č. 35 a 36 (1948), s. 693 a 716.

se držel Leninovy teorie dvou kultur v jednom národě, pokrokové a zpátečnické. Nicméně na rozdíl od Nejedlého byl mnohem radikálnější při uplatňování třídního hlediska v dějinách a neváhal ostře kritizovat uznávané vůdce českého národního hnutí roku 1848 Františka Palackého a Karla Havlíčka jako ideology buržoazie a tvůrce jejího spojení se šlechtou a monarchií. V tom se ostatně mohl opřít i o současného sovětského historika Ivana Udalcova, Nejedlého bývalého žáka, který na přelomu čtyřicátých a padesátých let působil jako diplomat v Praze a ve svých pracích vycházel z negativního hodnocení českého národního hnutí u Marxe a Engelse.⁶⁹ Oproti národním liberálům proto Kosík zdůrazňoval význam radikálních demokratů, jako byli Josef Václav Frič, Emanuel Arnold nebo Karel Sabina, byť měli v českém prostředí mnohem menší vliv ve srovnání s jejich protějšky v Polsku či Rusku. Z hlediska vývoje politických ideologií však pro Kosíka představovali bezprostřední předchůdce dělnického a socialistického hnutí. Revize liberálněnacionalistické a národněstalinistické interpretace 19. století tudíž spočívala v zavržení „reakcionářské“ austroslavistické, aktivistické a liberálnědemokratické politické linie Palackého ve prospěch její „pokrokové antiteze“ radikálních demokratů, jakkoliv ti byli ve své době politicky neúspěšní jak doma, tak v exilu. Dalším zdůrazňovaným motivem byly nadnárodní, internacionalistické aktivity radikálních demokratů a jejich těsné vztahy s ruskou radikální demokracií, zvláště pak s Ivanem Gercenem, což bylo z Kosíkova pohledu předzvěstí internacionalistické a prosovětské orientace pokrokové české a československé politiky dvacátého století.⁷⁰

Kosík zpočátku v mnohém koncepčně a koneckonců i metodologicky na Nejedlého navazoval, zejména pokud šlo o snahu odhalit v českých dějinách skryté kontinuity „pokrokových tradic“, které by bylo možné aktualizovat a politicky se o ně opřít.⁷¹ Ovšem zároveň již sama volba tématu a jeho promýšlení, zpočátku patrně především podle sovětských vzorů, jej vedly k alternativnímu pojetí vůči Nejedlého tradicionalismu. Kosík zde byl ovlivněn především českou marxistickou žurnalistikou a historiografií z přelomu dvacátých a třicátých let, kdy se komunistický kulturní tisk ocitl v rukou nejradikálnější mladé levicové generace, zpochybňující ideologické kořeny jak Československé republiky, tak i Masarykova národněpolitického projektu. Symptomatické v tomto ohledu byly práce Jana Švermy, blízkého spojence Klementa Gottwalda, jenž v práci *Česká otázka ve světle marxismu* z roku 1933 oponoval Masarykovu pojetí humanitního ideálu jako základního dějinného prvku české politiky v historii a postavil proti němu marxistickou vizi českého

69 UDALCOV, Ivan Ivanovič: *Rok 1848 v Čechách*. Brno, Rovnost, 1950; Srv. KŘEŠŤAN, J.: *Zdeňk Nejedlý*, s. 424 n.

70 KOSÍK, K.: Třídní boje v české revoluci 1848; viz také TÝŽ: K některým otázkám národně osvobozenického boje českého lidu v XIX. století. In: *Nová mysl*, roč. 7, č. 1 a 2 (1954), s. 37–52 a 162–182; TÝŽ (ed.): *Čeští radikální demokraté: Výbor politických statí*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953.

71 Pro podrobný rozbor této návaznosti viz ANDĚLOVÁ, Kristina – MAREŠ, Jan: Hledání české radikální demokracie: Karel Kosík a filozofie (českých) dějin. In: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 11, č. 2 (2014), s. 183–211.

historického vývoje jako odrazu třídního boje.⁷² Inspirován Švermou a dalšími autory, z nichž někteří, jako Závěš Kalandra či Jan Slavík, v té době již nesměli být citováni, také Kosík odmítl Masarykovo dějinné pojetí, založené na myšlence humanity jako těžiště českých dějin, i jeho koncepci dějin demokracie. To ovšem znamenalo zároveň nepřímé zavržení Nejedlého inverze původní Masarykovy ideje humanitní v osobitou vizi lidovosti, pokrokovosti a lidové demokratičnosti jako jednotných principů a kritérií progresivního směřování českých dějin. Kosík ji nahradil jiným ústředním motivem, jímž byla revoluce a „revoluční osvobozenecský zápas“, tvořící podle něj páteř moderního pokrokového českého historického vývoje. Tímto způsobem rovněž zcela přirozeně opustil tradiční pojem „národní obrození“, který i Nejedlý používal, a místo toho prosazoval pojem „národněosvobozenecské hnutí“.⁷³

Jak je vidět, přehodnocení českých politických tradic předcházejícího století vedlo Kosíka takřka nevyhnutelně k napadnutí „masarykovských legend“

a mylných představ, které podle něj deformovaly české filozofické a historické myšlení a nadále přetrvávaly i v myslích mnoha marxistů. Jako přívrženec vize radikální kulturní revoluce se Kosík spolu s dalšími historiky a filozofy účastnil protimasarykovské kampaně vrcholící v letech 1953 a 1954.⁷⁴ Na první pohled se může zdát paradoxní, že radikální stalinistické „zúčtování“ s politickým a intelektuálním dědictvím Masaryka se dostavilo relativně pozdě, v době, která již předznamenávala nadcházející období destalinizace v celém východním bloku včetně Československa. Završil se tím dlouhý proces postupného komunistického odvratu od Masaryka, kterého původně komunisté nejen traktovali jako do jisté míry

Karel Kosík (1926–2003), filozof pražského jara (repro www.img.reflex.cz)

72 ŠVERMA, J.: *Česká otázka ve světle marxismu* (viz pozn. 23); viz také REIMAN, P. – BREITENFELD, G. (ed.): *O Rakousku a české otázce* (viz pozn. 23).

73 Srv. ŠÁMAL, P.: „Česká otázka“ ve světle stalinismu (viz pozn. 31).

74 Viz např. PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Praha, Orbis 1953; KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953; TÝŽ (ed.): *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice TGM*. Praha, Orbis 1953; SLEJŠKA, Dragoslav: Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoasní reakce. In: *Filozofický časopis*, roč. 2, č. 3 (1954), s. 215–229.

pokrokovou postavu, ale vůči němuž vyjadřovali loajalitu, až k obrazu Masaryka jako vůdčího představitele buržoazní reakce a světové kontrarevoluce. Z hlediska stranické špičky i radikálních marxistických revolucionářů šlo ovšem o logický krok, který byl součástí úsilí o dokončení kulturní revoluce započaté únorem 1948 a zároveň o odbourávání pozůstatků „starého myšlení“, jemuž byla přičítána spoluzodpovědnost za „krizové jevy“ roku 1953.

Kosíkův zásadní příspěvek k Masarykově „demystifikaci“ byl uveřejněn v tematickém čísle *Filozofického časopisu* v létě roku 1954.⁷⁵ Mladý filozof se zde odhodlal k ideologickému útoku, ke kterému vyzýval desátý sjezd KSČ v červnu téhož roku, a napsal rozsáhlou kritiku masarykismu coby buržoazně reakční ideologie a jejích pozůstatků v českém intelektuálním životě, jejímiž „jedinými veřejnými hlasateli jsou vlastizrádci a imperialističtí agenti v zahraničí“. Jeho článek ani tentokrát nebyl přímým výpadem proti Nejedlému nebo některému jinému komunistickému politikovi, jenž ještě před několika lety deklaroval svůj blízký vztah k Masarykovi. Avšak když upozorňoval, že jakékoliv kladné hodnocení Masarykových politických názorů, jeho historické role nebo filozofických postojů vyjadřované po roce 1945, tím spíše po roce 1948, je důsledkem nepřijatelné „teoretické smířlivosti“ a „zřeknutí se zásady proletářské stranickosti“, zcela zřejmě si bral na mušku rovněž Nejedlého. Jako zástupný objekt kritiky si přitom zvolil svého vrstevníka, Nejedlého následovníka, filozofa Milana Machovce a skrze něho „rozdrtil“ Nejedlého masarykovskou interpretaci. Za nejnebezpečnější a nejvíce matoucí ze všech zavádějících teorií masarykismu označil totiž teorii „dvou fází“ v Masarykově vývoji, postulující „relativní pokrokovost masarykismu v 80. a 90. letech“ – tedy přesně to, co Nejedlý hlásal ve zmiňované brožuře z roku 1950. Podle Kosíka tento „doktrinářský“, „proudho- novský pohled“ na Masaryka zdůrazňoval sice jeho relativně pokrokovou roli v boji proti antisemitismu a národní mytologii či jeho podporu všeobecného volebního práva. Zároveň však nerozpoznával „příživnicko-oportunistický postoj buržoazního politika, který se dočasně ‘sváží’ se zdravými proudy ve vědě a společnosti, aby mohl vytloukat kapitál pro své cíle, tj. pro záchranu kapitalismu“.⁷⁶

Analýza „sociálních kořenů a filozofické podstaty“ masarykismu v Kosíkově podání kladla naproti tomu důraz na „reakcionářskou povahu“ Masarykova myšlení již od samého počátku, tedy od osmdesátých let 19. století. Přizpůsobivost Masarykových idejí, jejich domnělá demokratičnost, zdánlivý zájem o sociální otázky, to všechno prý činilo z masarykismu „vhodný nástroj ideového zotročení mas v zájmu buržoazie“. Pakliže před první světovou válkou oslovoval masarykismus spíše menší okruh buržoazní inteligence, po roce 1918 se stal hlavním buržoazním ideovým proudem nové republiky, „ideologií a politikou nacionální nadvlády české buržoazie nad Slováky a ostatními národy, ideologií a politikou vazalské závislosti na západních imperialistech, ideologií a politikou vykořisťování všech pracujících, přikrývanou frázemi o lásce a humanitě“. Tato ideologie, tvrdil Kosík, nutně skon-

75 KOSÍK, Karel: O sociálních kořenech a filozofické podstatě masarykismu. In: *Filozofický časopis*, roč. 2, č. 3 (1954), s. 196–214.

76 Tamtéž, s. 200. Zvýraznění kurzívou podle původního textu.

čila krachem během mnichovské krize v roce 1938, a pokud byla po roce 1945 znovu vzkříšena na obranu „kontrarevoluční ideologie demokratického socialismu“, reprezentované pravicovými sociálními demokraty, pouze to potvrdilo její reakcionářskou povahu.⁷⁷

S blížící se polovinou padesátých let se však časy začaly měnit a generaci „modrých košil“, ke které patřil i Kosík, zasáhla vlna deziluzí rozbíhající se destalinizace, která jim měla změnit život. Následkem těchto změn přenesli mladí marxističtí intelektuálové rovněž hlavní terče své radikální kritiky z buržoazní minulosti na současné vedení socialistického státu. Prostor komunistické kulturní politiky, vždy rozdělený na několik vzájemně se svářících frakcí, se již po roce 1952 začal formovat do dvou nejasně propojených a nesourodých skupin. Na jedné straně byli někteří původně radikální straničtí ideologové jako Jiří Hájek a Jiří Hendrych, ale také jejich „umírněné“ protějšky Ladislav Štoll či Jiří Taufer, kteří se pokoušeli ohraničit jakákoliv nezávislá kulturní hnutí těžící z étosu destalinizace. Na straně druhé tu byli dědicové někdejší meziválečné avantgardy v čele s charismatickým Nezvalem společně se spisovateli seskupenými kolem čerstvě založených *Literárních novin* a nově se formující literární generací, která se o něco později soustředila kolem časopisu *Květen* (Miroslav Červenka, Miroslav Holub, Miroslav Florian, Milan Kundera, Jiří Šotola). Tato volná koalice se pokoušela dosáhnout alespoň částečné rehabilitace dědictví meziválečné avantgardy, ale též uvolnění poměrů v kultuře, rozšíření její nezávislosti od přímého politického dohledu a přehodnocení soudobého chápání socialistického realismu. Kritický proud, který postupem času ještě zintenzivnil svou kritiku stranické politiky a nejkřiklavějších stalinistických omylů v kultuře, vyústil na druhém sjezdu Svazu československých spisovatelů v dubnu 1956 v odvážných projevech několika českých a slovenských spisovatelů, jako byli František Hrubín, Dominik Tatarka a Jaroslav Seifert.⁷⁸

Karel Kosík, sympatizující s těmito kritickými proudy, se záhy stal jedním z jejich nejviditelnějších představitelů v oblasti vědy a filozofie, když se výrazně zapsal do jedné z nejpříznačnějších politických diskusí o vztahu mezi ideologií a vědou, která se rozpoutala na stránkách *Literárních novin* v průběhu roku 1956. Byl to Kosíkův kolega Ivan Sviták, který k ní dal podnět svým článkem ostře kritizujícím stav společenských věd v Československu, a především bádání zaměřeného na samu socialistickou společnost. To bylo podle Svitáka paradoxní, uvážíme-li, že hlavní Marxův a Leninův vědecký přínos spočíval v jejich metodě analýzy sociálních jevů. Vyzýval proto k obnovení této základní vlastnosti marxistické společenské teorie a ke skoncování s politickým dozorováním nad filozofií, jež vycházelo ze specifické

77 Tamtéž, citace s. 205 n.

78 Viz KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 394 n. (viz pozn. 16); ŠÁMAL, P.: *Cesta otevřená* (viz pozn. 62). K detailní analýze uměleckého a politického vývoje skupiny kolem časopisu *Květen* viz FENCL, Ivo: *Vize a iluze skupiny Květen*. Praha, Pražská imaginace 1993. Přednesené i nepřednesené příspěvky ze spisovatelského sjezdu jsou publikovány ve dvousvazkové edici Michala Bauera *II. sjezd Svazu československých spisovatelů: 22.–29.4.1956* (Praha, Akropolis 2011).

kého stupňovitého pojetí pravdy s předpokladem, že „nejvyšší osobnost má vždy nejvíce pravdy“.⁷⁹

Kosík se ke Svitákově kritice stavu soudobé filozofie připojil a analyzoval ve svém příspěvku vztah mezi ideologií a vědou, což byla problematika, jíž se pak ve své teoretické stejně jako politické práci věnoval po mnoho následujících let. Rozdíl mezi ideologií a vědou podle něj spočíval ve vztahu systému kategorií určité myšlenky ke skutečnosti: „Ideologie považuje kategorie, ideje, představy za něco samostatného, soběstačného, absolutního, zatímco pro marxistickou teorii jsou kategorie a ideje teoretickým výrazem skutečnosti, neboť vyjadřují ‘formy bytí, podmínky existence’ samotné reality.“ Kosík proto soudil, že jedním z hlavních úkolů marxismu je odhalit, proč a jak vznikl dogmatický způsob myšlení.⁸⁰ Pro oba autory byl pravý marxismus totožný s vědou, a tudíž neslučitelný s ideologií. Na jedné straně věda jako objektivní objevování skutečnosti, na straně druhé ideologie jako subjektivistický systém a politický nástroj byly podle jejich názoru dva odlišné způsoby myšlení a jednání. Oba filozofové byli následně za své „revizionistické názory“ tvrdě kritizováni z nejvyšších stranických pater. V tomto období ale obvinění podobného druhu již nepředstavovala bezprostřední ohrožení profesního či akademického postavení.⁸¹

První Kosíkův vážný konflikt se stranickým vedením a jeho průvodní lpění na myšlence autonomie vědecké a kulturní tvorby se zřejmě přičinily o to, že rovněž ve své politické kritice liberálních demokratů 19. století už Kosík nebyl tak přímočarý. Na jeho nepřímých výpadech proti Nejedlému, a zejména na jeho vlastní práci na budování alternativního marxistického přístupu k věci se však nic nezměnilo. V roce 1958 Kosík dovršil svou implicitní, avšak důslednou, deset let trvající polemiku s Nejedlým, a to ve dvou hlavních aspektech: jednak v pojetí moderních českých dějin, zvláště pak období „národního obrození“, jednak v konceptualizaci marxistického přístupu k dějinám filozofie. Zároveň však Nejedlý už nebyl ani zdaleka hlavním terčem Kosíkovy filozofické a politické kritiky. Podobně jako tomu bylo dříve v případě masarykismu, Kosík ani teď necítil potřebu bojovat proti Nejedlému osobně jako spíše proti vědomým i nevědomým stoupencům Nejedlého „historického idealismu“ (který byl ve skutečnosti masarykovského původu) zahaleného do marxistického slovníku. Dalšími velkými problémy současného rádobý marxistického myšlení, které Kosík opakovaně pranýřoval, byly „vulgární ekono-

79 SVITÁK, Ivan: Některé příčiny zaostávání teorie. In: *Literární noviny*, roč. 5, č. 16 (1956), s. 5.

80 KOSÍK, Karel: Hegel a naše doba. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 48 (1956), s. 3.

81 K širšímu obrazu tehdejší české marxistické filozofie viz např. LOBKOWICZ, Nikolaus: *Marxismus-Leninismus in der ČSR: Die tschechoslowakische Philosophie seit 1945*. Dordrecht, D. Reidel 1962; *Česká filozofie ve 20. století: Směry, osobnosti, problémy*. Brno, Masarykova univerzita 1995. Viz také periodizace procesu destalinizace československé vědy navržená Antonínem Kostlánem: KOSTLÁN, Antonín: Věda v Československu v letech 1953–1963: Zamyšlení nad současným stavem bádání a jeho možnostmi. In: BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha, Archiv Akademie věd České republiky – Aregna 2000, s. 567–588.

mismus“, jenž degradoval marxismus na pouhou metodu pro odhalování vnějších předpokladů určité kultury nebo filozofie, a dále „abstraktní doktrinářství“, které se spokojovalo s nalezením nejjednodušší politické nebo ideologické nálepky pro jakýkoliv historický jev.⁸²

V oblasti českých politických tradic Kosík usiloval o zpřesnění svého metodologického přístupu a korektní aplikaci marxistického pojetí a výkladu tradiční „české otázky“.⁸³ I nadále trval na pojmu „národněosvobozenecký boj“, avšak od nynějška především ve spojitosti s myšlenkou historického pokroku a revoluce, jež se podílely na vývoji evropské demokracie a „světové revoluční fronty“. Svým zevšeobecnujícím marxistickým historickým přístupem však přirozeně pokračoval ve své kritice převládající idealistické masarykovské buržoazní interpretace českých národních dějin, která byla zároveň inherentní kritikou Nejedlého národněstalinistické interpretace.

Kosík shrnul vlastní mnohaleté výzkumné práce a analýzy k tématu ve své zásadní knize *Česká radikální demokracie*, vydané v roce 1958. Alexej Kusák toto dílo označil za „bibli českého komunistického levicového radikalismu“.⁸⁴ Ovšem zdá se, že to byla daleko spíše bible nových českých marxistických intelektuálních dějin, pojímaných tentokrát z důsledně historického materialistického a dialektického hlediska, řečeno tehdejšími slovníkem „dějin filozofie jako filozofie“. Kosík se držel svých předchozích témat, avšak aplikoval více „hermeneutický“ přístup ve snaze pochopit společenskou a politickou činnost buržoazních demokratů z hlediska jejich vlastní třídy. Sledoval radikální demokracii jako specifický politický a intelektuální proud, oproti svým předešlým dílům však usiloval o zařazení jeho vývoje do kontextu a „konfrontace“ s jinými ideologickými a politickými proudy české společnosti té doby. I ty však, aby vůbec mohly být věrohodným nástrojem analýzy, musely být vyloženy z hlediska jejich vlastní vývojové logiky. Důležité bylo, že se Kosík rovněž odklonil od dříve preferovaného vztahu českých radikálních demokratů k jejich ruským protějškům a zobrazoval radikální demokracii jakožto všeobecný evropský jev. Jeho důraz na evropský spíše než východoevropský historický kontext při výkladu „české otázky“, a tudíž na potřebu chápat současný osud pokrokové politiky v kontextu vývoje světových dějin, byl již předzvěstí Kosíkovy politické publicistiky během pražského jara v roce 1968.⁸⁵

Abychom pochopili Kosíka coby budoucího „filozofa praxe“, musíme však obrátit pozornost rovněž k jiné, dokonce ještě důležitější intelektuální oblasti, a to ke gnozeologickým otázkám v marxismu. Ty mimochodem hrály zásadní úlohu jako kritické téma v myšlení některých z nejvýznamnějších „marxistických revizionistů“

82 KOSÍK, Karel: Dějiny filozofie jako filozofie. In: POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, J. – KOSÍK, K. (ed.): *Filozofie v dějinách českého národa*, s. 9–24 (viz pozn. 59).

83 Srv. ANDĚLOVÁ, K. – MAREŠ, J.: Hledání české radikální demokracie (viz pozn. 71). Autoři zde zdůrazňují proměnu metodologické perspektivy z aktualizací pojetí dějin a hledání pokrokových tradic na formu marxistického historicismu jako hlavní příčinu konečného odklonu Kosíka od Nejedlého interpretace ve druhé polovině 50. let.

84 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 269.

85 KOSÍK, Karel: *Česká radikální demokracie: Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958.

Ve svém pokusu o alternativní marxistickou konceptualizaci českých národních dějin se Karel Kosík obracel do revolučního roku 1848

středovýchodní Evropy, jako byl polský filozof Leszek Kołakowski nebo český filozof a teoretik vědy Ladislav Tondl.⁸⁶ Kosík v této sféře sledoval dvě hlavní linie: přehodnocení přístupu k dějinám filozofie a překonání stalinistického „vulgárního ekonomismu“ v současné marxistické sociální teorii.

Konceptualizace národních dějin filozofie byla tehdy již nějakou dobu diskutována mezi českými marxistickými filozofy. Ironií dějin tyto diskuse vycházely z Nejedlého podnětu zkoumat primárně „národní filozofii“, což mělo být také hlavním úkolem filozofů pracujících v Československé akademii věd. Vyvrcholení přišlo v podobě konference konané pod názvem „Filozofie v dějinách českého národa“ v dubnu 1958 na zámku ČSAV v Liblicích nedaleko Mělníka. Byl to především Kosíkův zahajovací projev na konferenci, který znamenal důležitý odklon od převládající koncepce dějin filozofie podle Nejedlého vzoru. Jak víme, Nejedlý požadoval, aby se pozornost historiků filozofie zaměřila především na „pokrokové postavy“ české vědy, kultury a politiky spíše než na „školskou filozofii“. Kosík oproti tomu obhajoval užší definici historiografie filozofie jako autonomního oboru se specifickou metodologií

a badatelskou perspektivou.⁸⁷

Kosík se vymezoval proti obligátním abstraktním definicím toho, co je pokrokové a zpátečnické, stejně jako proti podobně zplošťujícímu doktrinářství, jež ve filozofii vidělo pouze hledání nejjednodušších třídněpolitických nebo ideologických nálepek. Oproti tomu prosazoval pojetí nezjednodušeného, plnokrevného marxismu a jeho materialistického výkladu jakožto objektivního poznání skutečnosti; řečeno jeho vlastními slovy, šlo zde o to reprodukovat skutečnost jako „konkrétní totalitu“, tedy „nikoliv jako shluk nahodilostí nebo hromadu nesouvislých izolovaných faktů, nýbrž jako vnitřně diferencovaný, skloubený celek, jako jednotu určení“.⁸⁸ Každý jev, ať již duchovní, nebo materiální povahy, musí být chápán a osvětlen za použití jeho kategorizace v konkrétní historické totalitě, v níž existuje a vyvíjí se. Z Kosíkova pohledu marxismus hodný toho jména by měl poskytovat analýzu filozofické práce nikoliv pouze na základě textu. Filozofické názory musí být situovány do příslušného společenského kontextu, avšak nikoliv jako prosté odrazy nebo odvozeniny současných ekonomicko-společenských podmínek: „Filozofie může pronikat celou

86 Srv. KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, zvláště s. 183–194 a 322–332 (viz pozn. 32).

87 KOSÍK, K.: *Dějiny filozofie jako filozofie*.

88 Tamtéž, s. 13.

epochou, vnikat do všech jejích sfér a stát se filozofií epochy jen proto, že je koncentrovaným myšlenkovým výrazem této epochy samé. Filozofie je uvědomělou myšlenkovou reprodukcí základních problémů své doby, které vyrůstají z reálné struktury společnosti a ve specifických formách se promítají do kultury, vědy, každodenního života atd.⁸⁹ Tento základní tvůrčí princip marxistického přístupu k minulosti měl podle Kosíka svůj původ v Hegelově chápání pojmu *Zeitgeist*, jenž na idealistickém základě vyjadřoval jednotu a vnitřní soudržnost různých forem společenského vědomí. Marx to pak vědecky vysvětloval prostřednictvím analýzy společenského bytí jako souhrnu různých podob společenského vědomí včetně politických názorů, filozofického přesvědčení, umělecké tvorby, morálních zásad, předsudků a podobně, které vzájemně propojují specifické společensko-historické vědomí do jednoho celku.⁹⁰

Kosík si vysoce cenil Hegelova odkazu v oblasti gnozeologických otázek. Hegelova dialektika a jeho logické kategorie ho inspirovaly v jeho kritice převažujícího stalinistického způsobu výkladu Marxovy teorie tříd, jak byl podáván v dřívějších letech, a zároveň toho, jak byl pojem tříd chápán v západní sociologii. Byla to Hegelova zásluha, napsal Kosík, že považoval bytí za proces, dialektiku bezprostředního a zprostředkovaného. Zatímco Hegel vypracoval svoji teorii na základě logiky pojmů, Marx ji předefinoval jako materiální proces nabývající podobu zprostředkování mezi věcmi a objektivní skutečností. Nicméně Hegelovo vymezení vztahu obecného (abstraktního) a jedinečného (konkrétního) jako organické jednoty zůstalo zachováno. Proto jakékoliv skutečné poznání, tím spíše marxistické, musí navazovat na dialektiku abstraktního a konkrétního, tvrdil Kosík ve svém článku v roce 1958, jenž tak již předznamenával jeho pojetí „dialektiky konkrétního“, kterou rozpracoval o několik let později. Hlavní marxistické kategorie, jako je „třída“, „buržoazie“, „proletariát“ a podobně, jsou abstraktní označení sloužící jako orientační body pro výzkum, který však musí na základě analýzy konkrétního historického kontextu tyto pojmy vyjadřovat formou „konkrétní abstrakce“ daných pojmů. Pouze tímto způsobem je možné překonávat pozitivistický empirismus stejně jako mechanistické hromadění empirických faktů pod hlavičkou neměnných pojmů, jak to činil deformovaný stalinistický marxismus. Po tomto výkladu Kosík přešel k obecné kritice „vulgárně materialistického“ (rozuměj stalinistického) chápání marxismu, které se redukovalo na teorii prvotního účinku ekonomického faktoru, a bylo tak hrubou deformací Marxova učení. Ekonomika v Marxových textech totiž neznamenala jenom rozdělování statků ve společnosti, ale obecněji celou existující sociálně-ekonomickou strukturu konkrétní historické epochy. Proto také pojem „třída“, který například Max Weber chápal ve striktně ekonomickém smyslu, zna-

89 Tamtéž, s. 18.

90 Tamtéž. Navzdory mnoha metodologickým, generačním a intelektuálním vazbám se Kosík kriticky vyslovil proti Kořakovskému a nepřímě proti celé rodící se historické metodologii Varšavské školy, jež podle jeho mínění zašla až příliš daleko, když zredukovala dějiny filozofie na dějiny světových názorů. Srv. také ZUMR, Josef: Kosíkovo pojetí dějin českého myšlení 19. století. In: HRUBEC, Marek – PAUZA, Miroslav – ZUMR, Josef a kol.: *Mýslitel Karel Kosík*. Praha, Filosofia 2011, s. 21–32.

menal pro Marxe „společenskou totalitu o mnoha aspektech a určeních“. Správná třídní analýza tedy měla znamenat reprodukci skutečnosti jako dialektické jednoty hospodářství, politiky, společenského a intelektuálního života, určených sociálně-ekonomickou strukturou společnosti.⁹¹

Kosíkův pojmový rámec stejně jako jeho silný důraz na Hegelův odkaz svědčí o četbě Györgye Lukácse, především pak Lukácsových *Dějin a třídního vědomí* z roku 1923. Vzhledem k tomu, že Lukács měl v oné době pověst arcirevizionisty a své nejvlivnější dílo sám několikrát odvolal, se ovšem Kosík ke svému inspiračnímu zdroji nepřiznával.⁹² Avšak podle Svitákova svědectví kopie německého originálu Lukácsovy klíčové práce, ukradená z pražské univerzitní knihovny, kolovala v polovině padesátých let Filozofickým ústavem ČSAV a neovlivnila pouze Kosíka, ale také velkou část dalších mladých pracovníků této instituce.⁹³

Přestože byl Kosík velmi obezřetný ve svých citacích a horlivě se hlásil k aktuální linii komunistické strany, stal se v roce 1958, podobně jako Sviták, Kalivoda, Tondl a několik dalších intelektuálů, terčem antirevizionistické stranické kampaně. Ta většinu z nich příliš neuškodila, což byl veliký rozdíl oproti situaci panující ještě před pouhými několika lety. V Kosíkově případě to jenom posílilo jeho pověst nekonformního marxistického filozofa, což pozvedlo jeho cenu v širších kulturních kruzích a učinilo z něj jeden z idolů intelektuální vzpoury československého reformního komunistického hnutí šedesátých let. Býval-li někdy považován za jakéhosi neoficiálního filozofa reformního hnutí a pražského jara, měli bychom mít na zřeteli, že tímto filozofem a ideologem byl ze dvou různých důvodů, z nichž ve skutečnosti ani jeden zcela neodpovídal chápání reformu, jak si je představovali čelní reformněkomunističtí politici. První, dobře známý důvod souvisí s jeho marxistickou „filozofií praxe“, které se začal věnovat na konci padesátých let a která vyústila v jeho nejslavnějším díle – *Dialektice konkrétního*, dokončené na sklonku roku 1961, avšak vydané teprve v roce 1963. Inspirací pro tuto práci mu byl soudobý kritický marxismus jak východní, tak i západní provenience, ale zároveň fenomenologie a existencialismus, především v pojetí Edmunda Husserla a Martina Heideggera. Dílo bylo přeloženo do řady jazyků a dostalo se mu hojných komentářů ve filozofických časopisech, ale i ve veřejných politických diskusích v mnoha zemích.⁹⁴

Ovšem druhým důvodem, díky kterému se Kosík stal (pravda kritickým) „filozofem pražského jara“, důvodem méně známým v zahraničí i v Česku, je jeho hlavní příspěvek do diskuse o národní otázce, která společně s problematikou „socialistické demokracie“ tvořila páteř veřejného politického diskurzu v letech 1968–1969. Kosík se stal jedním z mluvčích emancipačního, reformního komunistického projektu

91 KOSÍK, Karel: Třídy a reálná struktura skutečnosti. In: *Filozofický časopis*, roč. 6, č. 5 (1958), s. 721–734.

92 Tehdejší Moskvou řízená masivní propagandistická kampaň proti revizionismu v marxistické teorii a komunistické praxi používala Lukácse jako markantní příklad revizionismu.

93 Nicméně sám sebe mezi ně Sviták nezařadil (viz SVITÁK, Ivan: *Devět životů*. Praha, SAKKO 1992, s. 113).

94 KOSÍK, Karel: *Dialektika konkrétního: Studie o problematice člověka a světa*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963.

„socialismu s lidskou tváří“, který se vymezil vůči kapitalistické liberální demokracii stejně jako vůči stalinistické diktatuře. Ale stejně tak je možné Kosíka chápat jako symbolickou postavu restrukturalizované československé („národní“ *cum grano salis*) cesty k socialismu roku 1968, ovšem v jeho snaze o historické navázání projektu pražského jara na Palackého a Masaryka jako na hlavní tvůrce českého národněpolitického programu též jako svérázného představitele „českého národního reformního komunismu“.

Hlavní ambicí *Dialektiky konkrétního* bylo přehodnocení dialektického vztahu mezi člověkem a světem v marxistickém myšlení. Tento myšlenkový pohyb byl založen na obnoveném zájmu o „filozofii člověka“, neboli marxistickou antropologii, která přitahovala mnoho kritických marxistických myslitelů v Československu, středovýchodní Evropě i ve světě. Nicméně Kosíkovi, na rozdíl od mnoha jiných tehdejších intelektuálů, nešlo pouze o rehabilitaci antropologického, natož etického hlediska v marxismu, ale spíše o systematické marxistické přehodnocení vztahu mezi ekonomickou strukturou a lidskou praxí. Jinými slovy, antropologický rozměr měl v jeho pojednání protějšky v sociální ontologii stejně jako v gnozeologii.⁹⁵ Kosíkovým hlavním záměrem určitě nebylo pomocí přehodnocení pojmu „praxe“ v marxismu poskytnout filozofické ukotvení komplexní ekonomické a politické reformy směřující k demokratickému socialismu, ačkoliv to tak mnozí z jeho současníků chápali. Jeho ambice nebyla primárně politická, nýbrž filozofická. Šlo mu o obnovení kognitivního a tvůrčího potenciálu marxismu, které by připravilo v dlouhodobé perspektivě cestu ke změně lidského vědomí z buržoazního na socialistické. V užším smyslu mu šlo o obnovu dialektiky jako kritické poznávací metody a jako způsobu výkladu skutečnosti. Praxe pro něho totiž nebyla pouhou „objektivní aktivitou“, neboli prací, nýbrž také utvářením lidské subjektivity, procesem realizace lidské svobody, regenerativní a prakticky uspořádané jednoty člověka a jeho životního prostředí. Pochopení lidské skutečnosti jako „totality“, neboli strukturovaného a dialektického celku, podle Kosíka poskytuje příležitost překonat hranice odcizeného světa „pseudokonkrétnosti“ všedního života, „revolučním způsobem“ jej rozbořit a v důsledku tak skoncovat s odcizením v moderní společnosti vytvořením skutečně lidského prostředí. Nicméně pro Kosíka šedesátých let nebyla hlavním nástrojem této „revoluční praxe“ ani zdaleka politika sama o sobě. Nebyla to v první řadě politická, ale spíše existenciální revoluce, která teprve měla vytvářet předpoklady pro odpovídající politickou akci. Šlo tedy především o filozofii a svobodný umělecký projev, sféry činnosti, které obě svým vlastním způsobem umožňují pochopit absurditu všedního života v odcizeném světě. Teprve na této zkušenosti je podle Kosíka možné založit existenciální proměnu jednotlivce. Autor *Dialektiky konkrétního* často píše o „revoluční praxi“, nevyjadřuje se však jednoznačně, jak by taková praxe měla vypadat. Jeho důrazné odmítnutí veškerých forem historického determinismu spolu s opakovaným ujišťováním, že lidé své dějiny tvoří, avšak prostřednictvím těchto dějin jsou současně „polidšťováni“, a že svoboda není stav, nýbrž historická činnost

95 Srv. LANDA, Ivan: Kosíkova dialektika konkrétního. In: KOHÁK, Erazim – TRNKA, Jakub (ed.): *Hledání české filozofie: Sborník studií*. Praha, Filosofia 2013, s. 231–259.

vytvářející přiměřené formy lidské koexistence i společenský prostor, totiž svědčí ve prospěch revoluční praxe spíše v gnozeologickém smyslu než ve smyslu přímé politické akce. Na každý pád je možné Kosíkovu pozici v této době chápat jako vymezování proti jakémukoliv druhu revolučního determinismu či voluntarismu.⁹⁶ Kosíkovo filozoficky propracované zdůvodnění individuální stejně jako kolektivní činnosti usilující o přestavbu a polidštění světa a společenského prostředí bylo záhy uznáno za průkopnické filozofické pojednání. V širší veřejnosti však bylo pojmáno jako intelektuální podpora aktuálního reformního hnutí. Jako kritické, avšak konstruktivní marxistické filozofické stanovisko je četly stovky reformních komunistů z řad intelektuálů, umělců, ale i stranických aktivistů. Navíc podnítilo zájem o „marxistickou renesanci“ i v řadách nemarxistických myslitelů, kteří v *Dialektice konkrétního* oceňovali opravdovou a důkladnou filozofickou práci. Toto sofistikované filozofické pojednání *par excellence* se stalo v zemi svého vzniku jednou z nejčtenějších filozofických prací nejen své doby, ale pravděpodobně v jejích moderních dějinách vůbec. Přivádělo mimo jiné zastánce tvrdé linie ve stranickém vedení do úzkých. Ačkoliv patrně správně chápali subverzivní potenciál tohoto díla, vzhledem k jeho nečekané popularitě a uznání v kulturním tisku i veřejných debatách mohli sotva proti Kosíkovi a jeho knize nekompromisně zasáhnout. Status celebrity, i té filozofické, má své výhody.⁹⁷

Obnovený zájem společenských a humanitních věd o národy, jejich formování a nacionalismus, který tvořil další důležitou složku reformněkomunistického intelektuálního pozadí, byl v šedesátých letech patrný jak v Československu, tak i v ostatních částech východního bloku.⁹⁸ V dobové marxisticko-leninské teorii bylo budování „socialistického národa“ prvořadým úkolem. Podle Leninovy teorie mělo sestávat v podstatě ze tří stadií: v první fázi po socialistické revoluci měly zaniknout hlavní antagonismy uvnitř národa, následovat měl další rozvoj socialistických národů vedoucí k vyrovnaní rozdílů v jejich ekonomicko-společenském vývoji, ve třetím a posledním stadiu mělo dojít ke splynutí různých socialistických národů v jednom nadnárodním celku, které ve svém výsledku mělo směřovat ke konečné, univerzální komunistické společnosti. Na základě těchto předpokladů se někteří čeští a slovenští marxističtí teoretikové pokusili přeformulovat ideu čechoslovakismu v projekt „národněpolitické společnosti“ založený na autonomním rozvoji dvou odlišných národů, které nicméně spojují zásady československé státnosti a socialistického

96 Viz KOSÍK, K.: *Dialektika konkrétního*, zvláště s. 164–167.

97 Srv. MERVART, Jan: *Dialektika konkrétního* v zrcadle sporů mezi aparátem ÚV KSČ a kulturní obcí. In: HRUBEC, M. – PAUZA, M. – ZUMR, J. a kol.: *Myslitel Karel Kosík*, s. 55–77 (viz pozn. 90).

98 Viz např. KOŘALKA, Jiří: *Co je národ?* Praha, Svoboda 1969. Srv. také KOPEČEK, Michal: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970. In: *Forum Historiae: Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy* [online], 2013, roč. 1, č. 1 [cit. 2015-05-27]. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/-/historicky-vyskum-narodnych-hnuti-a-koncept-socialistického-patriotizmu-v-ceskoslovensku-madarsku-a-stredo-vychodnej-europe-v-rokoch-1956-1970>.

vlastenectví.⁹⁹ Tyto pokusy vycházely z přesvědčení, že kořeny nerovností a napětí mezi národy spočívají především v ekonomické sféře, ačkoliv nedílnou součástí projektu budování socialistického národa měla být i aktivní socialistická indoktrinace a boj proti starému buržoaznímu národnímu cítění.¹⁰⁰

Tento širší intelektuální pohyb byl další výzvou českému novoromantickému historickému velkovyprávění stalinistického ražení, jak je symbolizoval Zdeněk Nejedlý a jeho kniha *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*. Radikální marxistická rekonfigurace chápání a výkladu národních dějin, jakož i „pokrokových“ tradic, s níž přicházeli myslitelé, jako byl Karel Kosík či Robert Kalivoda, většinou neměla bezprostřední vliv na texty československých marxistických historiků jejich generace.¹⁰¹ Soudobé marxistické historické bádání nicméně v mnoha ohledech sledovalo podobnou linii jako filozofové. Na jedné straně zde bylo šířeji pojaté komparativní historické zkoumání národní otázky a vzniku a vývoje moderních národů, v němž nejdůležitějším se stal historický model národního vývoje takzvaných malých evropských národů Miroslava Hrocha.¹⁰² Zároveň se však rozvíjel i v domácích dějinách zakotvený výzkum česko-německých vztahů v posledních desetiletích habsburské

Kosíkova Dialektika konkrétního se stala nejvlivnější knihou československého filozofického revizionismu

99 Viz např. ŠINDELKA, Jan: *Národnostní otázka a socialismus*. Praha, Svoboda 1966; KADLECOVÁ, Erika: *Socialistické vlastenectví*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1957. Srv. MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno, Pius 2001, s. 61–87.

100 K dlouhodobější perspektivě tohoto sociálně-ekonomického předpokladu, tvořícího jádro jak liberálního, tak i marxistického chápání československé ideje, viz BAKOŠ, Vladimír: *Question of the Nation in Slovak Thought: Several Chapters on National-political Thought in Modern Slovakia*. Bratislava, Veda 1999; SKALNIK, Leff Carol: *The National Question in Czechoslovakia 1918–1987*. Princeton, Princeton University Press 1988, zvláště s. 236–240.

101 I když Kosík a Kalivoda sdíleli záměr oživit marxismus jako použitelný gnozeologický postoj a filozofický přístup a uplatnit ho v historických analýzách, zároveň se významným způsobem lišili ve svých hlavních inspiračních zdrojích, a tudíž i v interpretaci aktuální situace 60. let 20. století. (Viz MERVART, Jan: Kosík, Kalivoda, Sviták a Pražské jaro 1968. In: KOHÁK, E. – TRNKA, J. (ed.): *Hledání české filozofie*, s. 195–211.)

102 HROCH, Miroslav: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia, č. 24.) Praha, Univerzita Karlova 1968.

monarchie a vznikala řada prací věnovaných národní otázce v českém, slovenském a celorakouském dělnickém hnutí a v české i rakouské sociální demokracii.¹⁰³ Tyto studie implicitně, stejně jako v případě Kosíka a Kalivody, zpochybňovaly Nejedlého národněstalinistickou interpretaci. Zdůrazňovaly třídní antagonismus v rámci národních hnutí a zároveň nabízely již propracovanější a diferencovanější posuzování role a vývoje národnostní otázky uvnitř dělnického hnutí v českých zemích a v habsburské monarchii. Pečlivěji v duchu marxistické dialektiky přitom vykládaly vzájemné podmiňování základny a nadstavby neboli souhru sociálně-ekonomických podmínek s politickou, ideologickou a intelektuální reflexí.

Mnozí z těchto historiků čerpali z alternativní linie „pokrokových historických tradic“, inspirované mimo jiné též Kosíkovou stěžejní prací o české radikální demokracii z roku 1958, a upravovali ji pro svá témata, počínaje liberálněnacionalistickým demokratizačním hnutím v předbřeznové době přes radikální demokraty roku 1848 a rodící se dělnické hnutí šedesátých let až k sociální demokracii a jejímu nyní opět respektovanému vůdci Bohumíru Šmeralovi.¹⁰⁴ Návrat této historické osobnosti byl pro stranické historiky v Ústavu dějin KSČ a podobných institucích zvláště důležitý jako příznak historické tradice čerpající z vlastních dějin československého komunismu, avšak představující zároveň alternativu ke stalinismu a jeho historické identitě. Ve snaze historicky podepřít projekt československých reforem začala vznikat specifická linie sociálnědemokratických tradic vrcholící Šmeralem, která směřovala přes éru komunistické politiky „lidové fronty“ a antifašistického odboje za války až k poválečné „národní a demokratické revoluci“ a v ní obsažené „československé cestě k socialismu“. Tímto způsobem se projekt československých reforem šedesátých let začal jevit jako nedílná součást a završení údajné historické kontinuity snah demokratických socialistů a komunistů v československých dějinách za posledních nejméně sto let.¹⁰⁵

Celkovým výsledkem marxistických historických studií šedesátých let věnovaných moderním sociálním a politickým dějinám obou národů a československého státu byl mnohem nuancovanější historický obraz národních společností (české,

103 Viz např. KOŘALKA, Jiří: *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*. Liberec, Severočeské nakladatelství 1963; TÝŽ: *Všenněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963; ŠOLLE, Zdeněk: *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848–1918*. Praha, Academia 1969. Viz také zajímavý popularizační pokus o marxistickou historickou analýzu českého nacionalismu 19. století: ČERVINKA, František: *Český nacionalismus v XIX. století*. Praha, Svobodné slovo 1965. Z hlediska tématu této studie je zajímavá Červinkova inspirace jak Kosíkem, tak i Nejedlým, ačkoliv v druhém případě Červinka čerpá převážně z jeho meziválečných prací. Srv. také KOČÍ, Josef – KOŘALKA, Jiří: *The History of the Habsburg Monarchy*. Houston, Rice University Press 1966.

104 K obrodě zájmu o „šmeralismus“ v 60. letech 20. století viz např. KÁRNÍK, Z.: *Socialisté na rozcestí* (viz pozn. 14); URBAN, Otto: Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou. In: *Československý časopis historický*, roč. 11, č. 4 (1963), s. 432–444; MLYNÁŘIK, Ján: Dr. Bohumír Šmeral a slovenská národnostná otázka v počiatkoch komunistického hnutia. In: *Tamtéž*, roč. 15, č. 4 (1967), s. 653–666.

105 Viz SOMMER, V.: *Angažované dějepiscectví*, zvláště s. 344–429 (viz pozn. 8).

slovenské, mnohem méně už německé), který zpochybnil organicistický pohled ve stylu Nejedlého. Současně odstranil dichotomické kategorie typu „pokroková“ národní kultura versus „reakční“ nebo „lid“ versus „panský národ“, které byly částečně převzaty od Lenina a které ještě stále tvořily součást oficiální propagandy a ideologického diskurzu. Podobné výsledky nabízely ostatně také některé další sociální vědy, jež zažívaly v období reformu mimořádný rozkvět. Sociologický výzkum ve druhé polovině šedesátých let například přesvědčivě dokládal různorodost „zájmů“ v socialistické společnosti, což rozbíjelo stalinistickou mantru jednotného, homogenního společenského organismu a stalo se jedním z klíčových prvků reformních diskusí. Sociologové tvrdili, že politická analýza společenské struktury nutně předpokládá analýzu rozličných zájmů odlišných společenských tříd a skupin společnosti.¹⁰⁶ Politický proces v socialistické demokracii by pak měl být chápán jako prosazování zájmů jedné společenské skupiny oproti zájmům jiných skupin, což se stalo centrálním tématem expertních i veřejných politických diskusí během let 1967 a 1968.¹⁰⁷

Politická reprezentace různých společenských zájmů, to byla jednak socialistická demokracie a jednak národní otázka, její institucionalizace a budoucnost československého státu vůbec, a ty se také staly dvěma stěžejními tématy politického procesu pražského jara.¹⁰⁸ Naděje pěstovaná dříve stranickými ideology a některými marxistickými teoretiky, že současně s hospodářským vzestupem začne slovenské národní cítění v morálním a politickém ohledu postupně splývat s vyšším socialistickým vlastenectvím vycházejícím z československé státnosti, se ukázala jako planá. V roce 1968 se slovenské sebeurčení a federalizace politického a administrativního systému země proměnily v jedno z primárních témat pražského jara a snaha zachránit čechoslovakistický projekt pomocí socialistického vlastenectví kapitulovala tváří v tvář hluboce zakořeněnému národnímu cítění většiny populace v obou republikách. Přesto však zpochybnění romanticko-nacionalistického chápání národních dějin – chápání, které bylo v rozporu s moderním marxistickým historickým myšlením, schopným překonávat tradiční český a slovenský partikularismus a nahlížet národní dějiny ze širšího středoevropského či evropského hlediska – dosáhlo v těchto letech svého vrcholu.¹⁰⁹

106 Viz tehdejší reprezentativní kolektivní práce MACHONIN, Pavel a kol.: *Československá společnost: Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava, EPOCH 1969; srv. VOŘÍŠEK, Michael: *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha, Kalich 2012; NEŠPOR, Zdeněk a kol.: *Dějiny české sociologie*. Praha, Academia 2014, zvláště s. 322–358.

107 Viz HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „O nový československý model socialismu“. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i. 2015, zejména studie Markéty Škodové a Francesky Caccama, s. 77–122.

108 K analýze nerovnoměrné evoluce reformních projektů v 60. letech a kritickému čtení klišé, že čeští reformátoři usilovali především o demokratizaci, zatímco slovenští o federalizaci, viz MERVART, Jan: *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí 60. let*. Brno, Host 2011.

109 Viz např. popularizační kolektivní práce předních českých historiků, která se pokoušela nabourat některé vžitě národní historické mýty: GRAUS, František (ed.): *Naše živá i mrtvá*

V politické diskusi tohoto období se začal rýsovat „občansko-socialistický“ přístup – jakkoliv prozatím vágně formulovaný – k pojmu národa a jeho potenciální přeměně do československého „politického národa“. Tento přístup byl kombinací korelace třídní a kulturní analýzy v rámci pojmu „politického národa“ a podstatného přehodnocení vztahu mezi dvěma odlišnými, avšak vzájemně příbuznými národními společenstvími Čechů a Slováků. Tato „občansko-socialistická“ reformulace, načrtnutá spíše v hrubých obrysech než v propracovaných detailech, se vázala na projekt „socialistického pluralismu“, tedy na model předpokládající opětovné zavedení základních prvků občanských svobod klasické zastupitelské liberální demokracie a adaptaci jejích mechanismů zabezpečujících platnost základních práv a svobod při zachování socialistické povahy politického řádu.¹¹⁰

Právě v těchto souvislostech se Karel Kosík, tentokrát již naposledy, ocitl v centru politické diskuse pojednávající o obou klíčových tématech tehdejšího Československa: socialistické demokracii a národní otázce. Nejvýznamnějším z jeho publicistických textů té doby byl rozsáhlý esej „Naše nynější krize“, uveřejňovaný na pokračování během jara a léta 1968 v týdeníku *Literární listy*.¹¹¹ Jedna z jeho výchozích tezí zněla, že dějinným smyslem socialismu je osvobození člověka a že socialismus může být historicky ospravedlnitelný pouze tehdy, pokud poskytne revoluční a osvobozující alternativu vykořisťování, nespravedlnosti, lžím a mystifikacím, nedostatku svobody a důstojnosti. Dokud socialismus nebude schopen takové přísliby splnit, bude setrvávat v onom „podivuhodném konglomerátu byrokratismu a byzantismu ... oné zrůdné symbióze státu a pohanské církve, pokrytectví a fanatismu, ideologie a víry, byrokratické šedi a masové hysterie“. Socialismus, který znamená pouze změnu výrobních prostředků, byl podle Kosíka pouhou fraškou, a nikoliv skutečným naplněním socialistické ideje.¹¹²

V roce 1968 se však neocitl v krizi jen socialismus, ale i národ. Kosík se vrátil ke svému dávnému tématu českých politických tradic a v odlišném kontextu a s novým vhladem přehodnocoval dobře známé reakce a přístupy čelných českých politických vůdců a myslitelů, jako byli Palacký, Havlíček a Masaryk, k výzvám své doby. Na rozdíl od jeho prací z padesátých let, ve kterých hledal specifické historické kořeny českého komunismu, Kosíka nyní zajímaly historické kořeny celoná-

minulost: 8 esejí o českých dějinách. Praha, Svoboda 1968.

110 Viz např. dobová politická publicistika Michala Lakatoše, Zdeňka Mlynáře a Františka Šamalíka v antologii: HOPPE, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 11.) Praha, ÚSD AV ČR 2004; srv. také ŽATKULIAK, Jozef: *Iná emancipácia? Česko-slovenská jar a slovenská spoločnosť*. In: ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.): *České křižovatky evropských dějin: 1968*. Praha, ÚSD AV ČR 2011, v.v.i. s. 91–104.

111 Viz KOSÍK, Karel: *Naše nynější krize*. In: TÝŽ: *Století Markéty Samsové*. Praha, Český spisovatel 1993, s. 25–62. Nikoli náhodou dal Kosík svému esejistickému dílu shodný titul s pojednáním Tomáše Garrigua Masaryka z roku 1895, které vyšlo přibližně ve stejné době jako jeho *Česká otázka* a v němž Masaryk usiloval o analýzu hlavních prvků politické krize své doby z perspektivy vlastního širšího kulturně-politického programu, vyloženého v *České otázce*.

112 Tamtéž, s. 48 n.

rodní politické kultury. Nutně se musel obrátit k dříve zatracovaným politickým programům austroslavismu a čechoslovakismu, opírajícím se o morální koncepty Palackého „božnosti“ či Masarykovy „humanity“. Chápal je jako specifické historické odpovědi na otázky o smyslu lidského bytí, a nikoliv pouze jako odrazy určitých třídních zájmů. Palackého a Masarykovo povýšení „české otázky“ na morální rovinu a univerzální evropskou úroveň – jakkoliv idealistický byl jejich přístup – představovalo pro Kosíka snahu pozvednout národní život z pouhé „zoologie národa“ zaměřené na biologické přežití k plnohodnotnému národněpolitickému programu. Šlo jim o to, jak vytvořit z „malého národa“ vklíněného mezi dvě velké mocnosti, Rusko a Německo, opravdový dějinný subjekt. Kosík zde viděl zásadní analogii, totiž že právě v tomto smyslu by měli Češi roku 1968 rovněž otázku demokratického socialismu chápat jako všeobecný historický problém a vztáhnout jej k vývoji demokracie v evropském a celosvětovém kontextu. To však neznamenaloz pozvedat se nad konkrétní problémy politické a společenské reformy v oslnění vlastní světovostí. „Česká otázka‘ je otázkou světovou, ale praktickou zkouškou této světovosti je slovenská otázka,“ formuloval Kosík lapidárně.¹¹³ Česká ignorance a neochota chápat slovenské potřeby, emancipační touhy a snahy o jejich institucionalizaci v podobě federativního uspořádání pocházely podle jeho názoru z neschopnosti českého politického myšlení pozvednout se nad své v zásadě národně romantické omezenosti ke „státnickému uvažování“, které bylo nezbytnou podmínkou pro udržení československého státu při životě. I při své citlivosti pro slovenskou otázku však zůstával Kosík stejně jako zdrcující většina tehdejší české publicistiky v českém národním kontextu. Promýšlel totiž pouze českou stránku problému kýžené transformace do československého politického národa, o proniknutí a pochopení její slovenské části neusiloval.

Přes všechny patos a aktivní podporu komunistické reformy byl Kosík roku 1968 v celkovém vyznění pesimistou. V kontrastu ke svému optimistickému revolučnímu entuziasmu z dřívějších dob viděl jen malé šance k zásadní přeměně sféry lidských hodnot. Gramsciánská „revoluce lidské podstaty“ podle něj vždy hrozí tím, že se kýžené osvobození člověka změní v jeho totální manipulaci. S tím jak sledoval kritickým pohledem převládající „produktivistické“ argumenty komunistických reformátorů z řad technokratů a rozvíjející se konzumní kulturu československého socialismu, Kosík dospíval do skeptické pozice nepřilíš vzdálené civilizační kritice některých soudobých představitelů takzvané Frankfurtské školy. Byl pesimistický, pokud šlo o schopnosti západní demokracie obnovit své vnitřní síly a porozumět sama sobě stejně jako o schopnosti „východního“ socialismu dospět ke skutečné demokratizaci. Anticipoval tak na jedné straně práce disidentských myslitelů – například Jana Patočky či Václava Havla – věnované krizi západní demokracie a východní posttotalitní mizérii, ale také – byť ne tak přímočaře – postmoderní kritiku západní racionality. Hlavní krizí současnosti pro Kosíka byla krize společných kořenů kapitalismu a socialismu současně, totiž víra v neomezený rozvoj výrobních prostředků a zvyšování výroby jakožto konečný cíl obou systémů. Byla

113 Tamtéž, s. 40.

to v jeho pojetí rovněž krize „rozpoutaného subjektivismu“ jako dějinného procesu, který v ironické subverzi původní touhy po emancipaci proměnil člověka „na pouhé příslušenství, a tedy objekt zdokonalujícího se systému moderní produktivně konzumní společnosti, která se vyvýšila a osamostatnila proti lidem jako jejich mystifikovaný, ale reálný subjekt“.¹¹⁴

Epilog: 1989 – vítězství „národní cesty“ nad socialismem

Karel Kosík byl filozofem pražského jara, avšak ani zdaleka ne jediným či nejtypičtějším. Byl totiž filozofem a pozorovatelem kritickým a skeptickým ve větší míře, než za jakého je obvykle pokládán. V té době již čtyřicátník, hluboce poznamenaný dlouholetou reflexí stalinismu a deziluzí ze svého vlastního stalinistického angažmá, nebyl již v žádném ohledu nadšeným věřícím komunistou. Celou svou osobností podporoval projekt „socialistické demokracie“ a zdůrazňoval její emancipační potenciál, i když byl spíše pesimistický ohledně možnosti uvést ji do praxe. Byl československým vlastencem kritickým vůči hluboce zakořeněným nacionalistickým stereotypům, avšak se stále většími pochybnostmi pohlížel na české reakce na slovenskou národní emancipaci v době uvolnění veřejné diskuse v letech 1967–1968. Existovala-li pro Kosíka v roce 1968 nějaká přijatelná národní forma – na rozdíl od národní cesty – socialismu, musela být národní ve smyslu jejího pozvednutí na úroveň československého politického národa a s tím spjatého projektu „demokratického socialismu“, chápaného ovšem povýtce v reformněkomunistickém pojetí, tj. jako demokracie pro ty, kteří podporují socialismus. I v takovém případě by však muselo jít o ambiciózní přeformulování národněpolitického programu inspirované podobně ambiciózními příklady z minulosti, jako tomu bylo u Palackého či Masaryka. Podobně jako mnoho dalších reformněkomunistických intelektuálů v době pražského jara i po jeho potlačení také Kosík věřil, že tato doba nabídla Čechům a Slovákům jedinečnou historickou příležitost a byla svým způsobem vyvrcholením národních dějin, což si žádalo jedinečný a velkorysý politický a občanský přístup.

Zdeněk Nejedlý, představitel předcházejícího pokusu sladit internacionalistický socialistický ideál v bolševické verzi se specifickým českým národním kontextem, neměl v roce 1968 šanci stát se životaschopnou alternativou. A to navzdory tomu, že veřejná diskuse i politická představitost té doby se vracely k masarykismu, jehož dítětem sám byl. Nejenom jeho historiozofické pojetí komunistů coby dědiců pokrokových českých historických tradic, ale víceméně celé jeho dílo zjevně pozbylo na přitažlivosti. V době rozkvětu československého reformního komunismu, který dychtivě pátral po svých demokratických a socialistických předchůdcích, se objevilo jen několik zajímavých odkazů na Nejedlého. Ta nejpříznivější hodnocení usilovala o to zdůraznit humanistické a masarykovské prvky v Nejedlého díle, a tím ho přizpůsobit vkusu a převládajícím hodnotám demokratizačního období. I jejich

114 Tamtéž, s. 54.

autoři však byli spíše skeptičtí k možnosti oživit Nejedlého historické interpretace coby použitelný prvek české či československé politické a kulturní tradice.¹¹⁵ Kosíkův pesimismus a odcizení světu po roce 1969 ještě vzrostly. Patrně nikoliv jenom kvůli vojenské invazi, ale také proto, že tato invaze začala být vykládána jako historický „důkaz“ selhání demokratického socialismu. Po roce 1989 se z něj stal zarputilý pesimista, když pozoroval obnovu dle jeho názoru nejhoršího druhu chamtivého kapitalismu, ale také definitivní rozpad Československa, před kterým varoval již v roce 1968. Marxista, filozof, angažovaný intelektuál, představitel reformněkomunistického čechoslovakismu, a zároveň českého „národního reformního komunismu“, stal se svědkem nesporného vítězství „národní cesty“ nad „socialismem“. S básnickou licencí a v duchu pojmů tohoto eseje lze říci, že liberální politika přechodu k tržní ekonomice, uskutečňovaná pod vedením vlád Václava Klause v letech 1992 až 1997, představovala specifický pokus o českou národní cestu ke kapitalismu.¹¹⁶ Rezignace na pokrokovou a emancipační politiku a vnitřní obrat k národní sebestřednosti v politické kultuře Čechů i Slováků znamenaly změnu, jejíž vývoj Kosík sarkasticky a znechuceně sledoval v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, a to jak v oficiálních kruzích, tak i mezi disidenty. Po roce 1989, v období budování obnovené československé a české demokracie a kapitalismu, se Kosík kvůli svým „nostalgickým“ levicovým názorům a zahořklé rétorice osmašedesátníka stal dalším v řadě „dědků“ z jiné epochy. Byl vědomým outsiderem, který se neústupně držel svého odhodlání hovořit ve veřejných rozpravách odlišným, „předpotopním“ jazykem, napadaje všeobecnou ztrátu poetiky a tvůrčího potenciálu ve prospěch neúprosného diktátu anonymního globálního kapitalismu.¹¹⁷

Teprve ve druhé půli prvního desetiletí jednadvacátého století začal být Kosík znovu čten a interpretován mladými levicovými intelektuály usilujícími o nalezení nové identity pro skutečně levicové, radikálně demokratické myšlení a politiku. V reakci na ekonomickou, sociální a politickou krizi kapitalismu začátku jednadvacátého století se začali obracet nejen k jeho pozdním pracím zaměřeným proti globálnímu kapitalismu, ale rovněž k jeho dřívějším dílům, především pak k *Dialektice konkrétního*.¹¹⁸

115 Viz zvláště ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Melantrich 1969; JANEČEK, Oldřich: Zdeněk Nejedlý v letech 1939–1941. In: *Revue dějin socialismu*, č. 6 (1968), s. 845–874. Je příznačné, že Červinka zdůrazňoval jako politicky pokrokové především „levicově realistické“ období Nejedlého ve 20. letech a jeho tehdejší snahy o utváření širší levicové koalice (včetně komunistů) napříč politickými stranami. K celkové reflexi Nejedlého po roce 1956 viz KŘEŠTAN, J.: *Zdeněk Nejedlý*, s. 409–428 (viz pozn. 17).

116 Srv. MYANT, Martin: *Vzestup a pád českého kapitalismu: Ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*. Praha, Academia, 2013.

117 Viz např. KOSÍK, Karel: *Předpotopní úvahy*. Praha, Torst 1997; TÝŽ: *Poslední eseje*. Praha, Filozofický ústav AV ČR 2005.

118 Svědčí o tom např. několik příspěvků v kolektivním svazku *Myslitel Karel Kosík* (viz pozn. 90).